

הכנסת

מרכז המחקר והמידע

סוגיית התכנים של ספרי הלימוד הפלסטיניים : היחס ליהודים, לישראל ולשלום

מוגש לוועדת החינוך, התרבות והספורט

י"ח בתמוז תש"ע

30 ביוני 2010

כתיבה: יובל וורגן

אישור: הודיה קין, ראש צוות

עריכה לשונית: מערכת "דברי הכנסת"

הכנסת, מרכז המחקר והמידע

קריית בן-גוריון, ירושלים 91950

טל': 02 - 6408240 / 1

פקס: 02 - 6496103

www.knesset.gov.il/mmm

תוכן העניינים

1	תמצית
4	1. רקע
6	1.1 ספרי לימוד המשמשים במערכת החינוך הפלסטינית
7	1.2 מחקר ספרי הלימוד ויחסו לסוגיות לאומיות
9	1.3 דיונים קודמים בכנסת
10	2. דוחות ומסמכים קודמים
10	2.1 דוחות ומסמכים רשמיים
10	2.1.1 דוח מחלקת המחקר של הקונגרס האמריקני (CRS)
14	2.1.2 דוח אונסק"ו (UNESCO)
15	2.2 דוחות ומסמכים נוספים
16	2.2.1 ממר"י (MEMRI – THE MIDDLE EAST MEDIA RESEARCH INSTITUTE)
17	2.2.2 מחקר השוואתי של ד"ר רות פירר ופרופסור סמי עדוואן, מכון גיאורג אקרט
18	2.2.3 פורום המזרח התיכון של הכנסת
19	2.2.4 המרכז למורשת המודיעין (מל"מ) – מרכז המידע למודיעין ולטרור
21	2.2.5 מרכז ישראל-פלסטיין למחקר ולמידע – IPCRI
22	2.2.6 מכון PMW (PALESTINIAN MEDIA WATCH)
23	2.2.7 מכון CMIP (THE CENTER FOR MONITORING THE IMPACT OF PEACE)*
26	2.2.8 דוח THE WASHINGTON INSTITUTE FOR NEAR EAST POLICY בעניין אונר"א
27	3. מדיניות משרדי הממשלה ופעולותיהם בנושא
28	3.1 משרד הביטחון – מתאם פעולות הממשלה בשטחים
30	3.2 משרד החוץ
33	3.3 משרד החינוך
35	4. תגובות הרשות הפלסטינית
36	4.1 הערה נוספת לעניין הרשות הפלסטינית – רצועת-עזה
37	5. תגובות נוספות

* כיום שם המכון IMPACT-SE.

תמצית

מסמך זה נכתב לבקשת חבר הכנסת זבולון אורלב, יושב-ראש ועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת, ועניינו היחס לעם היהודי, למדינת ישראל, לציונות ולשלום בספרי הלימוד הפלסטיניים.

בעשור האחרון פרסמו מכוני מחקר וגופים שונים שורה ארוכה של דוחות ומאמרים בנושא זה. עיקריהם של מרבית הפרסומים הללו יוצגו להלן. נוסף על כך מובאים במסמך זה עיקרי מדיניותם של משרדי הממשלה שיש להם נגיעה ישירה בנושא הנדון: משרד החוץ, משרד הביטחון ומשרד החינוך.

יש להדגיש כי כתיבת מסמך זה החלה כבר בשנת 2008, על-פי בקשתו של חבר הכנסת אורלב, וכי במשך הזמן נוספו לו עדכונים שונים. לפיכך, המקורות שהמסמך מפנה אליהם עשויים להשתרע על טווח זמן רחב יחסית.¹

יש להדגיש עוד כי המסמך אינו עוסק בנושאים הקשורים לחינוך הבלתי-פורמלי בתחומי הרשות הפלסטינית (למשל קייטנות ופעילויות לנוער) וגם לא בתוכניות טלוויזיה המיועדות לילדים ולבני נוער, נושאים שגופים רבים מתייחסים אליהם בהרחבה בפרסומיהם ומותחים ביקורת קשה על ההסתה הנכללת בהם.

במסמך מפורטים בין היתר הממצאים האלה:

- תחום החינוך נתפס כאחד מהתחומים המרכזיים הקשורים לסכסוך הישראלי-ערבי בכלל, וכתחום מרכזי בניתוח סיכויי הצלחתו של תהליך שלום בין ישראל לבין הפלסטיניים בפרט. בתוך כך, מחקרים מצביעים על כך שלספרי הלימוד המשמשים במערכות החינוך של הצדדים לסכסוך, ולמסרים המועברים באמצעותם, יש השפעה רבה על תהליכים חברתיים ופוליטיים הקשורים לסכסוך.
- במסמכים בין-לאומיים רשמיים שהתקבלו על-ידי ישראל ועל-ידי הפלסטיניים במסגרת התהליך המדיני הודגשה חשיבות הערכים המוקנים באמצעות מערכת החינוך לקידום התהליך, ובייחוד החשיבות של מניעת הסתה במערכת החינוך. תחילה נקבע הדבר במפורש בהסכם אוסלו ב' (1995), ולאחר מכן הוא צוין שוב בהסכם וואי (1998) ובמסמך מפת הדרכים (2003).
- כארבע שנים לאחר הקמת הרשות הפלסטינית החל תהליך הפיתוח של ספרי לימוד פלסטיניים חדשים אשר ישמשו בבתי-הספר בתחומה. תהליך הדרגתי זה נמשך עד שנת 2006, שבה הושלם פיתוח רוב ספרי הלימוד החדשים לכיתות י"ב. משנה זו ואילך מפורסמות מדי פעם מהדורות חדשות של הספרים.
- קודם לכן שימשו את התלמידים הפלסטיניים בשטחי יהודה ושומרון ספרי הלימוד הירדניים, ואת התלמידים הפלסטיניים ברצועת-עזה שימשו ספרי הלימוד המצריים.
- דוחות וחיבורים רבים שפורסמו בשני העשורים האחרונים עסקו בתכנים של ספרי הלימוד הפלסטיניים, בייחוד ביחס המשתקף בהם לישראל, ליהודים, לציונות ולתהליך השלום. חלק

¹ תודתנו נתונה למר יהונתן טיילור, מתמחה (לשעבר) בוועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת מטעם האוניברסיטה העברית, על סיועו בהכנת מסמך זה.

מהדוחות האמורים עסקו בספרי הלימוד הירדניים והמצריים שאינם עוד בשימוש, ולפיכך הם אינם מעניינו של מסמך זה.²

סקירת הדוחות המרכזיים מהשנים האחרונות על ספרי הלימוד הפלסטיניים החדשים אינה מעלה תמונה חד-משמעית של הסתה ישירה וגורפת לאלמות או לטרור כלפי יהודים או כלפי ישראל. עם זאת, המחקרים מצביעים על כך שמספרי הלימוד הפלסטיניים נעדרים מרכיבים של חינוך לשלום, ובמקרים רבים הם לוקים גם בהיעדר הכרה ברורה בקיומה של מדינת ישראל. בתוך כך נמצא כי ספרי הלימוד אינם מעבירים מסר של פיוס עם ישראל, וכי יש בהם התעלמות מהקשר של העם היהודי לארץ-ישראל והשמטה כמעט גורפת של מדינת ישראל ושל שמות אתרים ויישובים ישראלים ממפות הכלולות בחומרי הלימוד הפלסטיניים. במחקרים רבים נמצאה התעלמות גם מנושא השואה.

בכמה מהדוחות העדכניים ביותר של ארגונים לא ממשלתיים (וכן של מתאם פעולות הממשלה בשטחים) העוסקים בנושא נמצא כי בחלק מספרי הלימוד הפלסטיניים החדשים עדיין נכללים ביטויים של שנאה ושל דמוניזציה כלפי ישראל, כלפי התנועה הציונית וכלפי היהודים, וכי בחלקם אפשר עדיין למצוא קריאות למאבק אלים בישראל (לרוב בהדגשת הפן הדתי של הסכסוך). ממצאים אלה באים לידי ביטוי בעיקר בספרי הלימוד החדשים לכיתות י"ב (שמשקפת בהם נסיגה מבחינת היחס לישראל לעומת ספרי הלימוד לכיתות י"א שפורסמו שנה קודם לכן) ובספרים המשמשים ללימודי דת.

בחלק מהדוחות צוין כי בספרי לימוד פלסטיניים מסוימים נמצאו סממנים של שינוי חיובי מבחינת היחס לישראל או לשלום (למשל בספרי הלימוד לכיתות י"א אשר פורסמו בשנת 2005 או בכמה מהדורות חדשות של ספרים אחרים), שינוי שצוין כי ראוי לחזקו ולעודד את הרחבתו. עם זאת, בחלק מהמקרים נמצאו באותם ספרים (או בספרים מאוחרים יותר) גם שינויים לרעה, ומכל מקום נראה כי בשלב זה סממני השינוי החיובי אינם מעידים על הכלל.

■ סביב מהימנותם של מחקרים על ספרי הלימוד הפלסטיניים שנערכים מטעם ארגונים לא ממשלתיים בעלי זיקה יהודית שוררת מחלוקת מסוימת, ויש הטוענים כי מדובר בגופים הפועלים "על הגבול הדק שבין מחקר לבין פוליטיקה". מחלוקת זו מתבטאת בין היתר בתגובות של הרשות הפלסטינית על המחקרים האלה, אשר דוחה את הטענות בדבר הסתה בספרי הלימוד שלה.

כמו כן, יש הטוענים שגם ספרי הלימוד הישראליים אינם תורמים לקידום תהליך השלום, בין היתר משום שנכללים בהם דה-לגיטימציה של העמדות הלאומיות הפלסטיניות וסטריאוטיפים שליליים כלפי הערבים, ולפיכך נטען שיש לערוך בדיקה הדדית של התכנים הלימודיים במערכות החינוך של שני הצדדים לסכסוך.

■ בעבר הוקמה במסגרת התהליך המדיני ועדה משולשת ישראלית-פלסטינית-אמריקנית למניעת הסתה. ועדה זו התכנסה ופעלה זמן מה אך לא הגיעה לגיבוש המלצות משותפות ממשיות. כמו כן, במשא-ומתן המדיני שהתקיים בתקופת הממשלה הקודמת נשקלה האפשרות להקים מנגנון חדש ומוסכם לבדיקת ספרי הלימוד בישראל וברשות הפלסטינית, אך מסיבות שונות (ובהן חילופי השלטון בישראל) הצעה זו לא קודמה. לטענת הפלסטינים

² צוין כי ככלל יש הסכמה בקרב חוקרים על כך שספרי הלימוד המצריים והירדניים אשר שימשו בעבר בבתי-הספר הפלסטיניים (עד לפיתוח הספרים הפלסטיניים החדשים) התאפיינו בגישה שלילית ביותר כלפי העם היהודי וכלפי מדינת ישראל, וכי הם היו רוויים בסטריאוטיפים שליליים ואף בביטויי אנטישמיות. מובן שאין להסיק מכך על אופיים של ספרי הלימוד במדינות האלה כיום, וכדי לדון בנושא זה יש צורך לייחד לו בדיקה עדכנית ומקיפה.

הועברה לישראל בשנה האחרונה (באמצעות ארה"ב) הצעה לחדש את פעילות הוועדה המשותפת למניעת הסתה, אך הצעה זו לא זכתה לתגובה.

באוגוסט 2009 החלה עריכת מחקר מקיף שכותרתו "פרויקט ספרי הלימוד הישראלי-פלסטיני" ביוזמת "מועצת המוסדות הדתיים של ארץ הקודש" ובתמיכה כספית של משרד החוץ של ארה"ב. במסגרת פרויקט מחקר זה, ששותפים לו מומחים אמריקנים, אירופים, ישראלים ופלסטינים, מנותחים מאות ספרי לימוד ישראלים ופלסטיניים על-פי קריטריונים אחידים ובליוי שוטף של ועדה מדעית מייעצת. המחקר בפרויקט זה טרם הסתיים.

לכמה ממשרדי הממשלה בישראל נגיעה ישירה בסוגיית התכנים של ספרי הלימוד הפלסטיניים, ופעילותם בתחום זה נסקרת בהרחבה במסמך. שני המשרדים שהיו מעורבים ביותר בנושא זה בעשור האחרון הם משרד הביטחון, אשר עוקב אחר ספרי הלימוד באמצעות מתאם פעולות הממשלה בשטחים, ומשרד החוץ, אשר מעלה לעתים את הנושא בפגישות מדיניות ובפעולות הסברה במישור הדיפלומטי.

נוסף על האמור, לאחרונה הודיע ראש הממשלה בנימין נתניהו כי ממשלתו תעקוב אחר ההסתה הפלסטינית כלפי ישראל ותפרסם מפעם לפעם את ממצאיה ב"מדד הסתה", וכי המשנה למנכ"ל המשרד לנושאים אסטרטגיים מונה אחראי לתיאום הפעילות בנושא זה. דיווח ראשוני על המעקב אמור להיות מוצג בקרוב לקבינט המדיני-ביטחוני.

כאמור, גם למשרד החינוך זיקה ישירה לסוגיית התכנים של ספרי הלימוד הפלסטיניים, הנובעת מאחריותו למערכת החינוך הערבית במזרח-ירושלים, אשר בה נעשה כיום שימוש גורף בספרי לימוד פלסטיניים. בעבר הביעו חברי ועדת החינוך של הכנסת דאגה עמוקה מכך שבת-הספר במזרח-ירושלים מקבלים מימון נרחב מצד הממשלה ועם זאת נראה שאין כל פיקוח על התכנים המועברים לתלמידים במוסדות אלה.

בבדיקת הנושא על-ידי מרכז המחקר והמידע של הכנסת עלו הממצאים הבאים:

- בכל הקשור לחינוך הרשמי במזרח-ירושלים קיים מנגנון מובנה של פיקוח על התכנים של ספרי הלימוד. מנח"י (המינהלה לחינוך בירושלים – גוף משותף למשרד החינוך ולעיריית ירושלים) מעבירה את כל ספרי הלימוד הנרכשים מהרשות הפלסטינית לבדיקה חיצונית ומדפיסה אותם מחדש לאחר הוצאת כל הקטעים שנמצאו בהם הסתה או התייחסות עוינת.

- במוסדות החינוך המוכר שאינו-רשמי במזרח-ירושלים, שכשליש מתלמידי מזרח-ירושלים לומדים בהם,³ וגם הם מקבלים מימון נרחב מממשלת ישראל, אין פיקוח של ממש על ספרי הלימוד, וככל הנראה נעשה בהם שימוש בספרי לימוד פלסטיניים אשר לא עברו כל בדיקה.

בתשובה על פנייתנו האחרונה בעניין זה אל משרד החינוך נמסר כי עתה, משהוסבה תשומת לבו של המשרד לכך, תיבחן מחדש המדיניות בנושא מתוך כוונה לאכוף את הפיקוח גם על המוסדות הללו.

³ בלי תלמידי בתי-ספר פרטיים שאינם מוכרים על-ידי משרד החינוך הישראלי.

1. רקע

תחום החינוך נתפס כאחד מהתחומים המרכזיים הקשורים לסכסוך הישראלי-פלסטיני, וגם כתחום מרכזי בניתוח סיכויי ההצלחה של תהליך שלום בין הצדדים. בתוך כך תפסה בשנים האחרונות סוגיית התכנים של ספרי הלימוד המשמשים במערכות החינוך, בעיקר במערכת החינוך הפלסטינית, מקום מרכזי הן בזירה הציבורית והן בזירת המחקר.

ספרי הלימוד משמשים, לצד אמצעים אחרים, כסוכני תְּרָבוֹת אידיאולוגיים ופוליטיים, שמטרתם להנחיל לילדים את הערכים הרצויים בכל חברה וחברה.⁴ זאת ועוד, חוקרים רבים סבורים כי למסרים העולים מאופן הצגת ה"אחר" בספרי לימוד של צדדים לסכסוך נודעת השפעה על תהליכים חברתיים ופוליטיים רחבים הקשורים לסכסוך זה. בהמשך לכך נטען כי אמונות חברתיות שונות, כגון דה-לגיטימציה של היריב, פטריוטיות ותפיסה עצמית כקורבן, מסייעות הן בהתמודדות עם סכסוך לאומי והן בעיצובו. יש הטוענים כי לעתים עשויות עמדות אלה אף לפעול כאתוס התומך בהמשך הסכסוך.⁵ גם כאשר ספרי הלימוד מציגים את הסכסוך באופן שאינו מעודד במישרין אלימות, לעמדות הסטריאוטיפיות שמוצגות בהם עשויות להיות השפעות פסיכולוגיות מרחיקות לכת שיקשו את יישוב הסכסוך.⁶

רובם המכריע של הדיונים והמחקרים בסוגיית התכנים של ספרי הלימוד הפלסטיניים בכל הקשור ליהודים ולישראל מתייחסים להסכמים שנחתמו בעשור הקודם בין ישראל ואש"ף כנקודת ציון מרכזית, ואכן, בהסכם הביניים הישראלי-פלסטיני בדבר הגדה המערבית ורצועת-עזה הידוע בשם "הסכם אוסלו ב'" (או "הסכם טאבה"), אשר נחתם בספטמבר 1995, יש התייחסות מפורשת לנושא החינוך והמסרים המועברים באמצעותו.⁷

בפרק 4 בהסכם, שכותרתו "שיתוף פעולה", נקבע כי:⁸

1. ישראל והמועצה (המועצה, בהקשר של הסכם זה, היא הרשות הפלסטינית – י.ו.) תחתורנה לטפח הבנה הדדית וסובלנות ותימנענה, בהתאם לכך, מהסתה, ובכלל זה

⁴ מתוך: אמיר ארשיד, "סוכני תרבות אידיאולוגיים: מקראות לימוד ברשות הפלסטינית", ספרות ילדים ונוער 34 (127), 2007, עמ' 24–34, על בסיס המקורות הבאים:

רות פירר, סוכנים של החינוך הציוני, אוניברסיטת חיפה, בית-הספר לחינוך של התנועה הקיבוצית – אורנים: הוצאת הקיבוץ המאוחד/ספרית הפועלים, 1985; סוכנים של הלקח, תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1989; אורית איכילוב, עולמם הפוליטי של ילדים ובני נוער, תל-אביב: יחדיו, 1984; צבי לם, במערבולת האידיאולוגיות – יסודות החינוך במאה ה-20, ירושלים: מאגנס, 2002.

⁵ דניאל בר-טל, "הסכסוך הערבי-ישראלי כבלתי נשלט והשתקפותו בספרי הלימוד הישראליים". מגמות ל"ט (4), 1999, עמ' 445–491.

⁶ אלי פודה, "הסכסוך השקט: השתקפותם של יחסי ישראל-ערב בספרי הלימוד להיסטוריה בישראל, 1948–2000", זמנים – רבעון להיסטוריה 72, 2000, עמ' 20–30, וכן הגרסה המורחבת של מאמר זה: אלי פודה, "היסטוריה וזיכרון במערכת החינוך: הסכסוך הישראלי-ערבי בראי ספרי הלימוד להיסטוריה בישראל, 1948–2000", בתוך: אבנר בן-עמוס (עורך), היסטוריה, זהות וזיכרון: דימויי עבר בחינוך הישראלי, הוצאת רמות – אוניברסיטת תל-אביב, 2002.

⁷ גם בהסכם קהיר (המכונה לעתים "הסכם עזה ויריחו תחילה") נכלל סעיף שעניינו מניעת הסתה (סעיף XII), אך לא היתה בו התייחסות מפורשת למערכת החינוך.

⁸ הסכם ביניים ישראלי-פלסטיני בדבר הגדה המערבית ורצועת-עזה (הסכם אוסלו ב'), פרק 4 – שיתוף פעולה, סעיף XXII – יחסים בין ישראל לבין המועצה,

באתר האינטרנט של הכנסת, http://www.knesset.gov.il/process/asp/event_frame.asp?id=42, כניסה: 18 במאי 2008.

מתעמולה עוינת, זו נגד זו, ובלי לגרוע מעקרון חופש הביטוי תנקוטנה אמצעים משפטיים כדי למנוע הסתה מעין זו על-ידי ארגונים, קבוצות או אנשים כלשהם בתחומי סמכותן.

2. ישראל והמועצה תבטחנה שמערכות החינוך של כל אחת מהן תתרומנה לשלום בין העם הישראלי לפלסטיני ולשלום באזור כולו ותימנענה מהכנסת מוטיבים שעלולים להשפיע לרעה על תהליך ההתפייסות" (ההדגשות אינן במקור).

יש לציין כי על בסיס סעיף זה נקבע בשנת 1998, במסגרת הסכם וואי, כי תוקם ועדה משולשת ישראלית-פלסטינית-אמריקנית למניעת הסתה אשר תעקוב באופן רציף אחר גילויי הסתה לאלימות ולטרור ותציע דרכים למניעתם. על-פי הסכם וואי הוטל על כל אחת מהשותפות בוועדה למנות – מלבד נציג הממשל – מומחה לתקשורת, מומחה לאכיפת חוק ומומחה לחינוך.⁹ ועדה זו התכנסה ופעלה זמן מה (בראש הצוות הישראלי עמד אורי דן ובראש הצוות הפלסטיני עמד מרוואן כנפאני, דוברו לשעבר של יאסר ערפאת) אך לא הגיעה לגיבוש המלצות משותפות ממשיות. גם לאחר הבחירות בישראל בשנת 1999 ושינויים בהרכב הצוותים לא היתה התקדמות ניכרת בעבודת הוועדה, ובעקבות אירועי אינתיפאדת אל-אקצא היא חדלה למעשה לפעול.¹⁰

אפשר להזכיר בהקשר זה עוד כי הטענה שהרשות הפלסטינית לא נקטה צעדים למניעת הסתה במערכת החינוך שלה נשענת גם על אחד מסעיפיו הראשונים של מסמך מפת הדרכים – מתווה מדיני לפתרון קבע לסכסוך הישראלי-פלסטיני שיזם הקוורטט לענייני המזרח התיכון (ארה"ב, רוסיה, האיחוד האירופי והאו"ם) ונמסר רשמית לישראל ולפלסטינים באפריל 2003. בסעיף זה נקבע כי בשלב הראשון של יישום מפת הדרכים ישימו כל המוסדות הפלסטיניים הרשמיים קץ להסתה נגד ישראל (במקביל נקבע בו גם כי על המוסדות הרשמיים הישראליים לשים קץ להסתה נגד הפלסטינים).¹¹ בעקבות מסמך מפת הדרכים, ובעקבות פסגת עקבה ביוני 2003, בהשתתפות ישראל והרשות הפלסטינית, הוחלט כי תוקם

⁹ הסכם וואי (שמו הרשמי The Wye River Memorandum – "מזכר נהר וואי") נועד לפרט את הצעדים המעשיים ליישום הפעימה השנייה בהסכם הביניים בין ישראל ובין הפלסטינים אשר נזכר לעיל. הסכם זה נחתם ב-23 באוקטובר 1998 באחוזת וואי במדינת מרילנד שבארה"ב. סעיף 3-A בפרק II של ההסכם עניינו מניעת הסתה. ההסכם (באנגלית) באתר האינטרנט של משרד החוץ,

<http://www.mfa.gov.il/NR/exeres/EE54A289-8F0A-4CDC-93C9-71BD631109AB.htm>, כניסה: 18 במאי 2008.

בסעיף אחר בהסכם וואי נקבע כי הצד הפלסטיני יוציא צו האוסר את כל סוגי ההסתה לאלימות או לטרור ומורה להקים מנגנונים לפעולה שיטתית נגד מקרי הסתה או איומים כאמור. בדיווח של משרד החוץ מאפריל 1999 צוין כי אף שצו כאמור אומנם הוצא, ולמרות הדיונים בוועדה המשותפת, נמשכה ההסתה נגד ישראל.

¹⁰ אביב לביא, "הסתה מאוחרת", הארץ, 15 ביולי 2003.

התייחסויות לנושא ההסתה בין ישראל והפלסטינים יש גם בהסכם שארם-א-שיח' שנחתם בספטמבר 1999 ובדוח ועדת-מיטשל (שמינה הממשל האמריקני לבדיקת האירועים שהובילו למהומות אינתיפאדת אל-אקצא), שהוגש במאי 2001. בדוח זה נזכר פעם נוספת, במפורש, נושא ההסתה בספרי הלימוד.

מתוך: "קשב" – מרכז להגנת הדמוקרטיה בישראל, "התייחסות להסתה בין ישראל והפלסטינים במסמכים בינלאומיים", באתר העמותה, http://www.keshev.org.il/site/FullNews.asp?CategoryID=21#_Toc99872059, כניסה: 1 בינואר 2009.

¹¹ מפת דרכים המבוססת על עשייה לפתרון קבע של שתי מדינות לסכסוך הישראלי-פלסטיני, 30 באפריל 2003; תרגום לא רשמי באתר הכנסת, <http://www.knesset.gov.il/process/docs/roadmap.htm>, כניסה: 18 במאי 2008.

ישראל התנגדה להדדיות העולה מנוסח הסעיף העוסק בהסתה, ובהערותיה למפת הדרכים ציינה כי יש להסיר את הדרישה מישראל להפסיק את הסתה המתקיימת לכאורה נגד פלסטינים.

במאי 2003 אישרה הממשלה את הודעת ראש הממשלה בדבר קבלת הצעדים המוגדרים במפת הדרכים; בהחלטת הממשלה נכתב כי אישור הודעתו של ראש הממשלה התקבל "על יסוד הודעת הממשל האמריקני מיום 23 במאי 2003, שבה התחייבה ארה"ב לטפל בהערות ישראל למפת הדרכים ברצינות ובאופן מלא אגב יישום המפה"; החלטה מס' 292 של הממשלה, 25 במאי 2003.

מחדש ועדה ישראלית-פלסטינית למניעת הסתה, אולם גם במקרה זה לא הגיעו הצדדים לתוצאות של ממש.¹²

1.1. ספרי לימוד המשמשים במערכת החינוך הפלסטינית

מערך ספרי הלימוד המשמשים בבתי-ספר פלסטיניים ידע כמה תמורות בעשורים האחרונים. עד שנת 1967 למדו תלמידים פלסטיניים ביהודה ושומרון בעזרת ספרי הלימוד הירדניים, ואילו תלמידים פלסטיניים ברצועת-עזה למדו בעזרת ספרי הלימוד המצריים. השימוש בספרים הירדניים והמצריים נמשך גם לאחר סיום מלחמת ששת הימים, עם החלת הממשל הצבאי הישראלי בשטחים האמורים (פרט לניסיון מסוים להחיל את תוכנית הלימודים הישראלית במזרח-ירושלים¹³), ואולם בתקופה זו עברו הספרים צנזורה ישראלית שבעקבותיה הוצאו מהם קטעים שנמצאה בהם הסתה נגד העם היהודי או נגד מדינת ישראל. יש הטוענים שבצנזורה הישראלית נמחקו גם מושגים כגון "פלסטיין", או "החברה הפלסטינית", מתוך כוונה למנוע את חדירת הזהות הפלסטינית המתפתחת.¹⁴

לאחר הקמת הרשות הפלסטינית בשנת 1994, והעברת סמכויות המינהל האזרחי בענייני חינוך אליה (בהתאם להסכם טאבה), החל תהליך חשיבה לקראת פיתוח תוכניות לימודים פלסטיניות חדשות ובהתאם לכך ספרי לימוד חדשים. במקביל הוחלט שעד הוצאה לאור של ספרים חדשים כאמור יימשך השימוש בספרים הירדניים והמצריים, אך ללא הצנזורה הישראלית.¹⁵ את תהליך החשיבה האמור ריכז המרכז לפיתוח תוכניות לימודים (PCDC – Palestinian Curriculum Development Center), גוף רשמי שהקים משרד החינוך הפלסטיני בשנת 1995.¹⁶ בשנת 1998 אישרה המועצה הלאומית הפלסטינית את תוכניות הלימודים החדשות (לאחר כמה פיתוחים ושינויים) ובהמשך לכך החל פיתוחם של ספרי

¹² אביב לבאי, "הסתה מאוחרת", הארץ, 15 ביולי 2003, וכן: ברק רביד, "ישראל והרשות שוקלות לבדוק את ההסתה בספרי הלימוד", הארץ, 27 במאי 2008.

העיתון הפלסטיני "אל-חיאא אל-ג'דידה" דיווח כי בפסגת עקבה החליטו שר ההסברה הפלסטיני נביל עמרו ושר החוץ הישראלי דאז סילבן שלום על הקמת שתי ועדות משותפות שיבחנו את סוגיית ההסתה הפלסטינית והישראלית – האחת תעסוק בכלי התקשורת והשנייה בתוכניות הלימודים.

מתוך: ממר"י – המכון לחקר תקשורת המזרח התיכון, הסתה ומניעת הסתה ברשות הפלסטינית לאחר פסגת עקבה, 25 באוגוסט 2003.

¹³ בסוף שנות ה-60 ובראשית שנות ה-70, לאחר סיפוח ירושלים המזרחית, נעשה ניסיון להחיל בבתי-הספר הציבוריים את תוכנית הלימודים הישראלית, אולם ניסיון זה הופסק עקב התנגדות הורי התלמידים, ירידה חדה במספר התלמידים בבתי-הספר העירוניים ומעבר של תלמידים רבים לבתי-ספר פרטיים. התנגדות ההורים נבעה מהחשש שמסיימי התיכון בתוכנית הישראלית לא יוכלו להתקבל ללימודים גבוהים באוניברסיטאות ערביות, אשר לא הכירו בתעודת הבגרות הישראלית (יש הטוענים כי ההתנגדות נבעה גם מחוסר רצון לשתף פעולה עם השלטון הישראלי, אשר נתפס ככובש). לנוכח מצב זה הוחלט רשמית, ביוזמת ראש העיר דאז, טדי קולק, לאפשר לתלמידים הרוצים בכך לגשת לבחינות בגרות ירדניות, ובהמשך לכך הוחזרה בהדרגה (במחצית השנייה של שנות ה-70) תוכנית הלימודים הירדנית לכל בתי-הספר העירוניים במזרח-ירושלים, בתוספת לימודי השפה העברית החל בכיתה ג'. מתוך: ד"ר מאיה חושן, ירושלים – העיר במספרים 2007/08 (פרק החינוך), מכון ירושלים לחקר ישראל, פברואר 2007.

הרחבה בדבר השתלשלות העניינים שהובילה לשימוש בספרי הלימוד הפלסטיניים במזרח-ירושלים ראו: מרכז המחקר והמידע של הכנסת, מערכת החינוך במזרח-ירושלים: כיתות לימוד ותוכניות לימודים, כתב יובל וורגן, 10 במאי 2010, באתר האינטרנט של הכנסת.

התייחסות נרחבת לתמונת המצב הנוכחית בכל הקשור לספרי הלימוד המשמשים במזרח-ירושלים ראו בפרק 3.3 במסמך זה.

¹⁴ סמי עדוואן, "תוכניות וספרי הלימוד החדשים בבתי-הספר היסודיים הפלסטיניים", הרצאה במסגרת סמינר בנושא מערכת החינוך הפלסטינית, אוניברסיטת תל-אביב, מרכז תמי שטינמץ למחקרי שלום, יוני 2003.

¹⁵ סמי עדוואן, "תוכניות וספרי הלימוד החדשים בבתי-הספר היסודיים הפלסטיניים", הרצאה במסגרת סמינר בנושא מערכת החינוך הפלסטינית, אוניברסיטת תל-אביב, מרכז תמי שטינמץ למחקרי שלום, יוני 2003; משרד החינוך הירדני התנה את הסכמתו להמשך השימוש בספרים הירדניים בכך שהרשות הפלסטינית לא תשנה אותם ולא תוסיף עליהם דבר.

¹⁶ אתר האינטרנט של PCDC, <http://www.pcdc.edu.ps>.

לימוד מתאימים. בתהליך הפיתוח של ספרי הלימוד נכללה השלמת הכנתם של ספרי לימוד חדשים, תחילה לשתי שכבות גיל בכל שנה (עד שנת 2004) ולאחר מכן בכל שנה לשכבת גיל אחת, כמפורט להלן:¹⁷

שלבי פיתוח ספרי הלימוד החדשים ברשות הפלסטינית

<u>שנת השלמה בפועל</u>	<u>כיתות</u>	<u>שלב</u>
1999	גיבוש קווים מנחים	1
2000	א', ו'	2
2001	ב', ז'	3
2002	ג', ח'	4
2003	ד', ט'	5
2004	ה', י'	6
2005	י"א	7
2006	י"ב	8

1.2. מחקר ספרי הלימוד ויחסו לסוגיות לאומיות

כאמור, בקרב חוקרים רבים בארץ ובעולם מקובלת ההכרה שספרי הלימוד משקפים תהליכים כלליים שאופייים חברתי, לאומי ותרבותי. בעניין זה כתבה ד"ר רות פירר בספרה "סוכנים של הלקח" (העוסק בספרי לימוד להוראת השואה במערכת החינוך הישראלית) כי: "ספרי הלימוד משקפים הלכי רוח ועמדות בחברה ומשמשים את המורה ואת תלמידיו כעזרים ראשיים בהוראה ובלמוד, ולכן ניתן לראות בהם סוכני חינוך, השותפים לתהליכים חברתיים ותרבותיים שמתרחשים בבית-הספר, וכן גורמי השפעה של החברה".¹⁸ נוסף על כך, הגופים המובילים כיום במחקר הבין-לאומי בתחום ספרי הלימוד, אונסק"ו (ארגון החינוך, המדע והתרבות של האו"ם) ומכון גיאורג אקרט למחקר בין-לאומי של ספרי לימוד, רואים בספרי הלימוד מרכיב חיוני בחינוך לשלום, לסובלנות ולהבנה בין עמים וקבוצות. תפיסה זו מקבלת משנה תוקף באזורים רוויי סכסוכים כמו המזרח התיכון, ובהתאם לכך יש התייחסות נכבדת במחקר לספרי לימוד שמקורם באזור זה.

ספרי הלימוד המשמשים ברשות הפלסטינית

כאמור, עם הקמת הרשות הפלסטינית הוחלט כי השימוש בספרי הלימוד הירדניים והמצריים (במתכונתם המקורית, ללא כל צנזורה ישראלית) יימשך תקופת ביניים מסוימת, עד להשלמת ספרי לימוד פלסטיניים חדשים לכל שכבות הגיל. בתקופה זו הוטחה ברשות הפלסטינית ביקורת נוקבת

¹⁷ התכנון המקורי היה לסיים עד שנת 2004 את פיתוח ספרי הלימוד לכל כיתות הלימוד.

¹⁸ רות פירר, סוכנים של הלקח, עמ' 9.

מכיוונים שונים לנוכח ביטויי הסתה אנטישמיים שנמצאו הן בספרים הירדניים והן בספרים המצריים שהיו בשימוש.¹⁹

גם לאחר הכנסת ספרי הלימוד הפלסטיניים החדשים הראשונים לשימוש נמתחה ביקורת חריפה על היחס ליהודים, לישראל, לציונות ולתהליך השלום המשתקף בתוכניהם. הביקורת נמתחה הן מצד חוקרים והן מצד פוליטיקאים ואנשי ציבור, והאחרונים דרשו ממדינות המערב שלא לסייע לרשות הפלסטינית במימון ההדפסה של ספרי לימוד שיש בהם הסתה.²⁰

בד בבד עם פרסום הדוחות שביקרו את הרשות הפלסטינית בעניין ספרי הלימוד המשמשים בה פורסמו גם מאמרים שנמתחה בהם ביקורת נגדית נוקבת, והנושא התפתח לפולמוס של ממש. בחלק מהביקורת הנגדית הודגשה העובדה שהגופים התוקפים את הרשות הפלסטינית הם "גופים לא-אקדמיים" או "אקדמיים למחצה", והיו מי שתיארו אותם כפועלים על "על הגבול הדק שבין מחקר לפוליטיקה".²¹

פרופסור אלי פודה, היסטוריון ומזרחן (לשעבר ראש החוג ללימודי האסלאם והמזרח התיכון באוניברסיטה העברית בירושלים), טען בעבר כי אין להשוות את ספרי הלימוד הפלסטיניים החדשים לספרי הלימוד הנהוגים כיום בישראל, אלא לספרים ששימשו את מערכת החינוך הישראלית בשנות ה-50, כאשר ישראל היתה נתונה באותו שלב של בניית האומה שבו הפלסטינים נתונים כעת. לדבריו, באותה תקופה הציגו גם ספרי הלימוד הישראליים (שפודה מכנה אותם "ספרי הדור הראשון") תפיסה פשטנית וחד-משמעית בכל הקשור ליחס אל הערבים בארץ-ישראל. לעומת זאת, בספרי הלימוד הישראליים שהופיעו בסוף שנות ה-80 ובתחילת שנות ה-90 ("ספרי הדור השלישי", לפי פודה) אפשר כבר להבחין בהצגת נושאים מסוימים בסכסוך הישראלי-ערבי, כגון סוגיית הפליטים, באופן מאוזן למדי ומתאים לעובדות ההיסטוריות. הפלסטינים, לטענת פודה, נמצאים בשלב כתיבת הדור הראשון של ספרי הלימוד שלהם, שנועד לענות על צרכיה של חברה המגבשת את זהותה ואת מדינתה.²²

על טענה זו חזר גם ארשיד,²³ אשר בחן את ספרי הלימוד הפלסטיניים החדשים באזרחות לכיתות א'-ז' ומצא כי בנרטיב המונחל לתלמידים הפלסטינים אומנם נכללים דה-לגיטימציה של מדינת ישראל והדגשת ערכים כזכות השיבה, הגדרה עצמית, התנגדות ומאבק מזוין. עם זאת, בעקבות פודה הדגיש גם ארשיד כי יש להשוות נרטיב זה לנרטיבים של חברות הנמצאות באותו שלב בבניין זהותן הלאומית.

¹⁹ ראו למשל התייחסות לדוח של מכון CMIP משנת 2001, שצוות בדיקה של האיחוד האירופי מצא כי הציטוטים הבעייתיים שהובאו בו לקוחים מאותם ספרים ירדניים ומצריים ולא מספרי הלימוד הפלסטיניים החדשים; בתוך: נתן גיי בראון, "לא נמצאו פסקאות אנטישמיות", הארץ, 15 בינואר 2002; עקיבא אלדר, "הסתה? לא בבית ספרנו", הארץ, 9 בספטמבר 2004.

וראו גם: General Secretariat of the Council of the European Union, Press Statement – "Palestinian Schoolbooks", Brussels, 15 May 2002.

http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/misc/70923.pdf, כניסה: 1 בינואר 2009.

²⁰ בעבר אף הגישו משפחות הנרצחים בפיגוע במלון "פארק" בנתניה לבית-הדין האירופי לצדק תביעה לפיצוי מצד נציבות האיחוד האירופי, בטענה שהאיחוד מממן לרשות הפלסטינית ספרי לימוד המסיתים לרצח ישראלים. תביעה זו נדחתה. ראו: אילן מרסיאנו, "משפחות נרצחי מלון פרק תובעות את האיחוד האירופי", ynet-חדשות, 23 בפברואר 2003, וכן Official Journal of The European Union, OJ C 19, 22 January 2005, p. 9.

²¹ אריה דין, "פער של 50 שנה", הד החינוך 75 (6), 2001, עמ' 22–25.

²² אריה דין, "פער של 50 שנה", הד החינוך 75 (6), 2001, עמ' 22–25; וכן: אלי פודה, "היסטוריה וזיכרון במערכת החינוך: הסכסוך הישראלי-הערבי בראי ספרי הלימוד להיסטוריה בישראל, 1948–2000", בתוך: אבנר בן-עמוס (עורך), היסטוריה, זהות וזיכרון: דימויי עבר בחינוך הישראלי, הוצאת רמות – אוניברסיטת תל-אביב, 2002.

²³ אמיר ארשיד, "סוכני תרבות אידיאולוגיים: מקראות לימוד ברשות הפלסטינית", ספרות ילדים ונוער 34 (127), 2007, עמ' 24–34.

ארשיד הדגיש גם כי בכוחם של ספרי הלימוד לשנות שוב את הנרטיבים המונחלים באמצעותם, כפוף לשינוי תרבותי רחב יותר שיתחולל בזירה הישראלית-פלסטינית.

בהמשך לדברים האלה יש לציין כי במקביל לביקורת על ספרי הלימוד הפלסטיניים טענו כמה חוקרים בעבר שגם ספרי הלימוד הישראליים אינם מתייחסים באופן שוויוני לנרטיב הערבי-פלסטיני, והיו אף חוקרים שטענו כי נכללים בהם דה-לגיטימציה של העמדות הלאומיות הפלסטיניות (ובתוך כך התעלמות גורפת מהמונח "פלסטינים" והיעדר כל סימון של "הקו הירוק") וסטריאוטיפים שליליים המציגים את הערבים בין היתר כפרימיטיבים.²⁴

1.3. דיונים קודמים בכנסת

נושא ספרי הלימוד הפלסטיניים עלה על סדר-יומה של הכנסת, ובייחוד על סדר-יומה של ועדת החינוך, התרבות והספורט (אם כי בשנים מוקדמות יותר הוא נדון גם בוועדת החוץ והביטחון) כמה פעמים בעבר.

הדיון הקודם בנושא ספרי הלימוד הפלסטיניים התקיים בוועדת החינוך בכנסת ה-17, ב-20 במרס 2007. בדיון זה הוצג לפני הוועדה דוח של מכון "מבט לתקשורת הפלסטינית" אשר בחן את ספרי הלימוד החדשים לכיתות י"ב ברשות הפלסטינית (ממצאי הדוח יוצגו להלן בפרק 2). אחת הסוגיות שחברי הוועדה התעכבו עליהן בדיון זה היתה התנהלות הלימודים במערכת החינוך במזרח-ירושלים על-פי תוכנית הלימודים וספרי הלימוד הפלסטיניים. כמה מחברי הכנסת שהשתתפו בדיון הביעו זעם על כך שמדינת ישראל מממנת את מערכת החינוך במזרח העיר אך במקביל נלמדים בה תכנים המסיתים נגד ישראל ונגד היהודים, ומתגובת נציגי משרד החינוך שהשתתפו בדיון התקבל הרושם שהדבר נעשה ללא פיקוח של ממש. בבדיקה שערכנו במסגרת הכנת מסמך זה נמצא כי המידע שמסרו נציגי משרד החינוך בדיון האמור היה חסר, וכי קיים מנגנון לפיקוח על תוכני הספרים המשמשים במערכת החינוך הרשמית במזרח-ירושלים. הרחבה ועדכון בנושא זה ראו להלן בפרק 3.3, "מדיניות הממשלה – משרד החינוך".

בסיכום הדיון האמור נכללו החלטה לפנות אל ראש הממשלה דאז אולמרט בדרישה שיעלה את הנושא בפגישתו הבאה עם יושב-ראש הרשות הפלסטינית, ודרישה ממשרד החינוך שיבדוק את נושא ספרי הלימוד במזרח-ירושלים וידווח לוועדה על ממצאיו.²⁵

נזכיר כי גם בכנסת ה-15 קיימה ועדת החינוך של הכנסת, בראשות חבר הכנסת זבולון אורלב, כמה דיונים בסוגיה זו (בשנים 2000 ו-2002). בין החלטות הוועדה בסיכום הדיונים האלה: גינוי גילויי האנטישמיות, הכחשת השואה, השנאה וההסתה כלפי יהודים וכלפי הציונות שנמצאו בספרים והוצגו לוועדה; בקשה מראש הממשלה שיפנה באופן מיידי לרשות הפלסטינית ולממשלות ירדן ומצרים ויתבע שינוי מיידי בספרי הלימוד, ופנייה לאונסק"ו ולמדינות התומכות בתהליך השלום לפעול באופן דומה;

²⁴ עקיבא אלדר, "שטחים פלסטיניים? לא בבית-ספרנו", הארץ, 9 בדצמבר 2004; מאמר זה מפנה בין היתר אל מחקריהם של פרופסור דניאל בר-טל מבית-הספר לחינוך באוניברסיטת תל-אביב, ד"ר נורית פלד-אלחנן ממכללת דוד ילין (לשעבר מבית-הספר לחינוך באוניברסיטה העברית), פרופסור אלי פודה ואחרים.

ראוי להזכיר בהקשר זה גם את הפרויקט המשותף שיזמו פרופסור דן בר-און (ז"ל) ופרופסור סמי עדוואן ממכון PRIME – "ללמוד את הנרטיב ההיסטורי של האחר", שבמסגרתו פותח ספר לימוד להיסטוריה המציג את שני הנרטיבים הישראלי והפלסטיני, במקביל. הרחבה ראו באתר האינטרנט של הפרויקט, <http://www.vispo.com/PRIME>.

²⁵ ועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת, הודעה לעיתונות, "למנוע הפצת ספרי הלימוד המסיתים של הרשות הפלסטינית ובמזרח ירושלים", 20 במרס 2007.

תביעה מראש הממשלה להורות על חידוש מידי של דיוני הוועדה המשולשת למניעת הסתה כדי לדון בספרי הלימוד ולהביא לשינוי יסודי בהם.²⁶

2. דוחות ומסמכים קודמים

להלן יוצגו כמה מהדוחות והמסמכים הבולטים שפורסמו בשנים האחרונות בנושא ספרי הלימוד הפלסטיניים ויחסם ליהודים ולישראל. ההתמקדות בסקירה זו היא בדוחות שפורסמו לאחר ישיבות ועדת החינוך בסוגיית ספרי הלימוד הפלסטיניים בפברואר 2002 (הדוחות מוצגים כאן, בכל אחד מתת-הפרקים, על-פי הסדר הכרונולוגי של פרסומם). שניים מהדוחות הם של גופים מדינתיים ובין-לאומיים רשמיים, והיתר נכתבו בידי גופים חוץ-ממשלתיים שונים. על הדוחות הנסקרים בפרק זה יש להוסיף גם את הדוחות הנכתבים על-ידי משרד מתאם פעולות הממשלה בשטחים שבמשרד הביטחון; פירוט על אלה להלן בפרק העוסק בפעילות משרדי הממשלה.

2.1. דוחות ומסמכים רשמיים

2.1.1. דוח מחלקת המחקר של הקונגרס האמריקני (Congressional Research

Services – CRS)²⁷

סקירת המחלוקת סביב ספרי הלימוד הפלסטיניים – אפריל 2005

רקע לדוח

דוח זה הוכן בעבור הקונגרס האמריקני על-ידי מחלקת המחקר של הקונגרס, על רקע התפתחויות שחלו ברשות הפלסטינית בראשית שנת 2005, ובראשן מינוי מחמוד עבאס (אבו מאזן) ליו"ר הרשות. הרקע לעניין של הקונגרס האמריקני בספרי הלימוד הפלסטיניים בפרט ובמערכת החינוך הפלסטינית בכלל טמון במדיניות האמריקנית השואפת לקדם את תהליך השלום ואת הדמוקרטיזציה במזרח התיכון. מדיניות זו מתבטאת בין היתר בכספי סיוע שארה"ב מעבירה לפלסטינים הן באופן ישיר והן באמצעות תרומות לארגון אונסק"ו. במסגרת הכנת דוח זה לא נערכה בדיקה ישירה של ספרי הלימוד, אלא נעשה ניסיון לסכם את ממצאי ארבעה גורמים שבדקו את הנושא: מכון CMIP,²⁸ מכון IPCRI,²⁹ מוסד גיאורג אקרס³⁰ ופרופסור נתן ג' בראון מאוניברסיטת ג'ורג' וושינגטון בארה"ב.³¹

²⁶ ועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת, פרוטוקול מס' 95, של ישיבת 22 במאי 2000; פרוטוקול מס' 409, של ישיבת 5 בפברואר 2002, ופרוטוקול מס' 411, של ישיבת 11 בפברואר 2002.

²⁷ Aaron D. Pina, CRS – Congressional Research Services, The Library of Congress, Palestinian Education and the Debate Over Textbooks, 27 April 2005.

²⁸ ארגון לא ממשלתי שבסיסו בניו-יורק; להלן: המרכז למעקב אחר השפעות השלום. הרחבה ראו בפרק 2.2.6.

²⁹ ארגון לא ממשלתי ישראלי-פלסטיני; להלן: מרכז ישראל-פלסטיני למחקר ומידע. הרחבה ראו בפרק 2.2.4.

³⁰ מכון גיאורג אקרס למחקר בין-לאומי של ספרי לימוד הוא מוסד מחקרי שבסיסו בגרמניה וזוכה ליוקרה רבה בתחומו. מחקר ספרי הלימוד במכון זה מתמקד במדעי החברה, בייחוד בתחומי ההיסטוריה, הגיאוגרפיה והאזרחות. על הפרויקטים שהמכון עוסק בהם נמנה משנת 2001 גם פרויקט ספרי הלימוד הישראלי-פלסטיני, שכותרתו היתה פרסומו של ספר זה:

Ruth Firer and Sami Adwan (Ed. Falk Pingel), **The Israeli-Palestinian Conflict in History and Civics Textbooks of Both Nations**, Georg Eckert Institute for international textbook research, Hannover, 2004.

שנה קודם לכן פורסם הספר:

לסיכום הממצאים בדוח של CRS נבחרו חמישה נושאים עיקריים :

- תיאור שלילי של האחר (במקרה זה : יהודים / יהדות, ישראלים / ישראל, ציונות) ;
- אי-דיוק בתיאורים היסטוריים, בייחוד בתיאור הקשר של העם היהודי לארץ-ישראל ;
- תיאורים גיאוגרפיים מעורפלים ואי-הכרה במדינת ישראל ;
- אסלאמיזם והסתה לאלימות ;
- המעטה בערכו של השלום.

להלן פירוט הממצאים העיקריים בהשוואה שנעשתה בדוח, כפי שנוסחו והוצגו במקור :

ממצאים עיקריים

תיאורים שליליים של האחר

רוב החוקרים מסכימים שעדיין מושמטים בספרי הלימוד הפלסטיניים היבטים חשובים בתיאור הגורם שנתפס כ"אחר" – מדינת ישראל, היהדות והציונות. עם זאת, אחד החוקרים טוען כי כאשר יש התייחסות לאחר, היא נעשית מתוך עמדה נייטרלית למדי. להלן סיכום ההשוואה בין המחקרים בנושא זה :

<ul style="list-style-type: none">• יהודים, יהדות וישראל כמעט אינם מוזכרים בספרי הלימוד.• הציונות מוצגת כתנועה קולוניאליסטית וכסכנה לערבים.	המרכז למעקב אחר השפעות השלום
<ul style="list-style-type: none">• בספרי הלימוד יש התייחסויות ליהדות, לישראל ולציונות.• ישראלים ויהודים מוצגים ככובשים, כפולשים וכמי שתופסים את השלטון שלא כחוק.	מרכז ישראל-פלסטין למחקר ומידע
<ul style="list-style-type: none">• יש השמטה של היבטים חשובים בתיאור האחר.• הארץ מוצגת ללא התייחסות לישראל או לישראלים.	מכון גיאורג אקרט
<ul style="list-style-type: none">• רוב ספרי הלימוד ניכר מאמץ להימנע מלהזכיר את ישראל, במקרים המועטים שיש התייחסות – היא לא נמצאה מזלזלת.• ספרי הלימוד מציגים את האחר בצורה מגושמת ולא עקבית.	פרופסור נתן ג' בראון

Falk Pingel (Ed.), **Contested Past, Disputed Present: Curricula and Teaching in Israeli and Palestinian Schools**, Georg Eckert Institute for international textbook research, Hannover, 2003.

³¹ בכל הקשור לעמדתו של פרופסור בראון, דוח ה-CRS מסתמך בעיקר על ספרו :

Palestinian Politics After The Oslo Accords, Berkeley: University of California Press, 2003.

יש כמה מאמרים ומסמכי עמדה קודמים של בראון בנושא זה, אשר עוררו דיון נרחב בעקבות פרסומם. ראו למשל :

Nathan J. Brown, "Democracy, History, and the Contest over the Palestinian Curriculum," Paper presented at the Adam Institute Conference on Attitudes toward the Past in Conflict Resolution, Jerusalem, November 2001,

באתר האינטרנט http://www.geocities.com/nathanbrown1/Adam_Institute_Palestinian_textbooks.htm , כניסה : 2 בספטמבר 2008.

ברוב המחקרים נמצא כי בתוכנית הלימודים הפלסטינית מוצגות עובדות היסטוריות בצורה סלקטיבית וחד-צדדית (אם כי עמדת פרופסור בראון בנושא זה שונה לחלוטין). יש המסבירים את הסלקטיביות הזאת בשאיפה הפלסטינית לגבש זהות לאומית מוצקה. להלן סיכום ההשוואה בין המחקרים בנושא זה:

<ul style="list-style-type: none"> • הדיונים ההיסטוריים בספרי הלימוד לוקים בחסר ומוטים. 	<p>המרכז למעקב אחר השפעות השלום</p>
<ul style="list-style-type: none"> • הצגת העובדות ההיסטוריות ממשיכה להתאפיין בסלקטיביות ובחד-צדדיות. 	<p>מרכז ישראל-פלסטין למחקר ומידע</p>
<ul style="list-style-type: none"> • הערכת העובדות ההיסטוריות (או פרשנותן של עובדות אלו) בספרי הלימוד בעייתית יותר מהצגת העובדות כשלעצמה, בשל נטייתה העקבית להציג את הפלסטינים כקורבן. 	<p>מכון גיאורג אקרט</p>
<ul style="list-style-type: none"> • על-פי רוב מוצגת תפיסה הוגנת וקוהרנטית של העבר, אשר אינה מבוססת על הכחשה עוינת כלפי גרסאות היסטוריות אחרות. 	<p>פרופסור נתן ג' בראון</p>

תיאורים גיאוגרפיים מעורפלים ואי-הכרה במדינת ישראל

ברוב המחקרים נמצא שהתיאורים הגיאוגרפיים בספרי הלימוד הפלסטיניים מתאפיינים בעמימות ובחוסר עקביות וניכר בהם בלבול בהגדרה הגיאוגרפית המדויקת של המושג "פלסטין". להלן סיכום הממצאים בנושא זה:

<ul style="list-style-type: none"> • מדינת ישראל אינה מופיעה אף באחת מהמפות שבספרי הלימוד. • פלסטין מוצגת כמדינה הריבונית באזור ופעמים רבות שטחי מדינת ישראל מוצגים כנכללים בה. 	<p>המרכז למעקב אחר השפעות השלום</p>
<ul style="list-style-type: none"> • המפות בספרי הלימוד מתייחסות על-פי רוב לאזורים כלליים ("המזרח התיכון", "העולם הערבי"). • התופעה הבולטת במפות היא היעדר כל התייחסות מפורשת (היסטורית, פוליטית או דמוגרפית) לישראל. 	<p>מרכז ישראל-פלסטין למחקר ומידע</p>
<ul style="list-style-type: none"> • הכרה בישראל אינה מתבטאת במפורש בספרי הלימוד. • מדינת ישראל כמעט אינה מוצגת במפות, ככל הנראה ממניעים פוליטיים. • על-פי רוב נעשה שימוש רק בשמות הערביים של מקומות. 	<p>מכון גיאורג אקרט</p>
<ul style="list-style-type: none"> • בספרי הלימוד נעשה שימוש נרחב במפות היסטוריות וטופוגרפיות, כנראה כדי להימנע מסרטוט גבולות מדיניים. • ישראל אינה מוצגת במפות, אך צוין שגם סוריה, לבנון, ירדן ומצרים אינן מוצגות בהן. • בחלק מהמפות יש סימון מפורש של שטחי הגדה המערבית ורצועת-עזה, אך לא ניתן כל הסבר של משמעות הסימון. 	<p>פרופסור נתן ג' בראון</p>

בין החוקרים יש הטוענים כי אופן הקנייתם של לימודי הדת האסלאמית בספרי הלימוד עשוי להתבטא בעידוד פעולות אלימות נגד ישראל, ובייחוד בהאדרת הערך של "מות קדושים" (שהאדה).

סיכום ההשוואה בין המחקרים בנושא זה:

<ul style="list-style-type: none"> ההתייחסות להיבטים של אלימות וג'יהאד במהדורות החדשות של ספרי הלימוד היא מועטה. אין בספרי הלימוד תמיכה מפורשת בפעילות טרור נגד ישראל. עם זאת, ההתייחסות לפרטים שנהרגו בביצוע פעולות טרור היא כאל קדושים. 	<p>המרכז למעקב אחר השפעות השלום</p>
<ul style="list-style-type: none"> המושגים "ג'יהאד" ו"מות קדושים" מוצגים בהקשר דתי אך אינם מופנים במפורש נגד דתות אחרות. עם זאת, בהקשר הפוליטי הנוכחי ייתכן שהתלמידים יפרשו את הטקסטים כעוסקים בג'יהאד נגד ישראל והיהודים. 	<p>מרכז ישראל-פלסטין למחקר ומידע</p>
<ul style="list-style-type: none"> בספרי הלימוד מודגש מאוד האסלאם הפוליטי, ובמקביל נעשה ניסיון להציג את האסלאם כדת לא אלימה. 	<p>מכון גיאורג אקרט</p>
<ul style="list-style-type: none"> בתוכנית הלימודים הפלסטינית אין עירוב בין לימודי הדת ובין הלימודים הכלליים. הספרים המשמשים בלימודי הדת אינם תומכים באלימות אך גם "אינם עומדים בסטנדרטים שיתר ספרי הלימוד עומדים בהם". 	<p>פרופסור נתן ג' בראון</p>

חינוך לשלום ולסובלנות – המעטה בערכו של השלום

<ul style="list-style-type: none"> מאז שנת 2000 אפשר להבחין בכך שסובלנות דתית ופוליטית נחשבת מרכיב חשוב בספרי הלימוד הפלסטיניים, אך אין בהם כל התייחסות מפורשת לסובלנות כלפי יהודים וישראלים. 	<p>המרכז למעקב אחר השפעות השלום</p>
<ul style="list-style-type: none"> בספרי הלימוד נכללות דוגמאות לעידוד ערכים כגון שלום, פלורליזם וסובלנות, הן בהקשר ההיסטורי והן בהקשר של המציאות הנוכחית. עם זאת, ערכים אלה אינם מוזכרים כלל בהקשר של יהדות, יהודים וישראל. 	<p>מרכז ישראל-פלסטין למחקר ומידע</p>
<ul style="list-style-type: none"> נושאים של סובלנות, שלום ופלורליזם מוזכרים תכופות בספרי הלימוד האסלאמיים, אך ללא הנחיה ברורה של הדרך להקנות ערכים אלה. 	<p>מכון גיאורג אקרט</p>
<ul style="list-style-type: none"> בספרי הלימוד מעט תמיכה מפורשת בשלום. תוכנית הלימודים הפלסטינית נמנעת מעיסוק בנושאים רגישים הקשורים לתהליך השלום. 	<p>פרופסור נתן ג' בראון</p>

בסיכום ממצאי ההשוואה בדוח מומחשים ההבדלים בין הפרשנויות השונות לתכנים של ספרי הלימוד הפלסטיניים, ובעיקר בולט הייחוד של פרשנותו של פרופסור בראון.

בסיכום הדוח נכתב כי דומה שאין מחלוקת על כך שכדי להפוך את ספרי הלימוד הפלסטיניים למתווכים מובהקים של שלום וסובלנות כלפי ישראל יש גם כיום צורך לערוך בהם שינויים רבים. בדוח מודגש כי להתפתחויות בתהליך השלום בין ישראל והפלסטינים, וכן להתפתחויות פנימיות בזירה

הפלסטינית (הדוח זה נכתב לפני ניצחון ה"חמאס" בבחירות למועצה המחוקקת), תהיה השפעה מכרעת על היתכנות שינויים כאלה.

לצד זאת, בדוח מצוין כי חברי קונגרס שונים הביעו בשנים האחרונות דאגה מכך שארה"ב מקדמת מדיניות התומכת בהקמת מדינה פלסטינית ובסיוע כלכלי לפלסטינים (בין השאר באמצעות תרומות לארגוני האו"ם, ובהם אונר"א), בלי להציב דרישות מוקדמות ברורות וחד-משמעיות בכל הקשור לרפורמה בתוכניות הלימודים הפלסטיניות למניעת המשך ההסתה נגד ישראל ולקידום השלום עמה באופן פעיל. דאגה זו אף הובילה לשימוע מיוחד בנושא התכנים במערכת החינוך הפלסטינית, אשר נערך בתת-ועדה של ועדת ההקצבות בסנאט בסוף שנת 2003.³²

2.1.2. דוח אונסק"ו (UNESCO³³ – ארגון החינוך, המדע והתרבות של האו"ם) – 2006³⁴

אונסק"ו, ארגון החינוך, המדע והתרבות של האו"ם, פועל כבר שנים רבות בזירה הבין-לאומית במטרה לקדם את החינוך להבנה, לשיתוף פעולה ולשלום, לזכויות אדם ולדמוקרטיה. הפעולות של אונסק"ו בתחומים האמורים מבוססות על כמה החלטות שהתקבלו בוועידה הכללית של הארגון והודגשה בהן החשיבות של פיתוח תוכניות לימודים וספרי לימוד חדשים ושל בחינה מחודשת של תוכניות וספרים קיימים כדי להבטיח שבתוכניות ובספרים לא ייכללו סטריאוטיפים ודעות קדומות ומסולפות בכל הקשור לאחר, כחלק מאסטרטגיה ארוכת-טווח לפיתוח תרבות של שלום.

מאז שנת 1992 אונסק"ו פועל, בשיתוף פעולה עם מכון גיאורג אקרט למחקר בין-לאומי של ספרי לימוד, לפיתוח רשת בין-לאומית למחקר ספרי לימוד. בשנת 1999 פרסם אונסק"ו "מדריך למחקר ולבחינה מחדש של ספרי לימוד",³⁵ שפורטו בו קווים מנחים, שיטות ואמצעים לעריכת מחקר בין-לאומי בתחום ספרי הלימוד ולניתוח תוכניהם. בשנת 2010 פורסמה מהדורה חדשה של מדריך זה. רבים מהגופים העורכים כיום מחקרים בתחום ספרי הלימוד בכלל ובנושא ספרי הלימוד הפלסטיניים בפרט מציינים כי נקודת ההתייחסות של מחקרים היא הקווים המנחים המפורטים במדריך האמור של אונסק"ו.

בשנת 2006 פרסם הארגון דוח מיוחד שנושא: מחקרים על תוכניות הלימודים וספרי הלימוד הפלסטיניים, והוא מעין סיכום אינטגרטיבי של עשרה דוחות ומחקרים שכתבו חוקרים שונים (רובם נכתבו בשנים 2003-2004). הדוח אינו מבוסס על בדיקה ישירה של הספרים על-ידי אונסק"ו, אלא נכתב בסיוע מומחים אירופים³⁶ (וכן נציגי המדינות התורמות לרשות הפלסטינית) ובשיתוף פעולה עם משרד החינוך וההשכלה הגבוהה של הרשות הפלסטינית. יש לציין כי על-פי הדוח, בחירת הדוחות והמחקרים

³² S.Hrg. 108-290, Subcommittee on Appropriations, United State Senate, October 30, 2003, "Palestinian Education – Teaching Peace or War?";

ראו גם הצעת חוק שהוגשה לקונגרס בעניין זה: H.R. 3814, Israeli-Palestinian Peace Enhancement Act (2004).

³³ UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.

³⁴ UNESCO, Studies on the Palestinian Curriculum and Textbooks: Consolidated Report, 2006, Project Coordination: UNESCO Ramallah Office & UNESCO Headquarters Paris, Headquarters coordination and editing: Jean Bernard and Jade Maître, Consultants: Mr. David Webb, Dr. Maher Hashweh and Dr. Roger Avenstrup.

³⁵ Falk Pingel, UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision, Georg Eckert Institute for International Textbook Revision and UNESCO, 2010.

³⁶ אחד המומחים אשר ייעצו בכתיבת הדוח הוא אונסק"ו Dr. Roger Avenstrup, יועץ חינוכי שעמד בראש צוות יועצים שחיבר בשנת 2005 דוח בנושא ספרי הלימוד הפלסטיניים מטעם גוף ששמו "Belgian Technical Co-operation". ממצאי דוח זה אינם מובאים כאן בפירוט נפרד, אולם הוא נכלל ברשימת הדוחות שסקר אונסק"ו.

שיסקרו בדוח האינטגרטיבי נעשתה בהתייעצות עם כמה גורמים, ובהם משרד החינוך הפלסטיני. ברשימת הדוחות שנסקרו בדוח האינטגרטיבי לא נכללים דוחות של מכוני מחקר ישראליים או של מכוני עם זיקה יהודית. כמו כן מצוין בדוח שלא כל הדוחות שנבחרו הם בגדר דוחות מחקר אקדמיים.

אחת מהסוגיות שהדוח האינטגרטיבי של אונסק"ו עוסק בהן היא סוגיית ההסתה. בנושא זה הדוח קובע כי אף שהסוגיה נדונה בהרחבה בכל הדוחות שנסקרו, הרי "אין אף באחד מהדוחות שנסקרו תמיכה בעמדה שאפשר לייחס לתוכניות הלימודים הפלסטיניות הסתה נגד ישראל או אנטישמיות".³⁷ בדוח מצוין שהגישה המאוזנת ביותר לסוגיה זו נמצאה במחקר של פרופסור נתן ג' בראון (שנזכר לעיל), שעלה ממנו כי אף שהספרים הפלסטיניים כמעט אינם תורמים לקידום השלום, הטענות בדבר הסתה בהם היו "מוגזמות ו/או לא מדויקות".³⁸

לצד האמור לעיל נקבע בדוח של אונסק"ו כי בסקירת הדוחות שנבחרו עולות עדויות רבות לכך שנושאים רגישים הקשורים למדינת ישראל ולסכסוך הישראלי-ערבי הושטו מספרי הלימוד הפלסטיניים; ספרי הגיאוגרפיה אינם מראים את מדינת ישראל והשם "פלסטין" מוצג בהם באופן מעורפל מבחינה טריטוריאלית ודמוגרפית; בספרי "החינוך הלאומי" אין כל מידע על ישראל או על הסכסוך הישראלי-פלסטיני, ובספרי ההיסטוריה לא מוצגות גרסאות היסטוריות אחרות מלבד זו הפלסטינית. לפי הדוח אין מידע מוצק על הסיבות להשמטת הנושאים האמורים וייתכן שמדובר בהוראות הדרג הפוליטי או בהימנעות מכוונת מנושאים מעוררי מחלוקת או בלתי פתורים. עוד מצוין בדוח כי השמטת הנושאים האלה (וכן נושאים אחרים, בעלי גוון גלובלי יותר – סביבה, עוני וטרור), עשויה להשפיע על האיכות הכללית של תוכניות הלימודים.

בסיכום הדוח מצוין כי הסקירה האינטגרטיבית העלתה שבחינת תוכניות הלימודים וספרי הלימוד הפלסטיניים נעשתה (עד למועד הסקירה) באופן לא שיטתי ובלתי מתוכנן, ובשימוש בהגדרות צרות ובלתי מספקות של תחומי הבדיקה. לפיכך הומלץ כי יוקם גוף ייעודי (המבוסס על המרכז לפיתוח תוכניות לימודים של הרשות הפלסטינית) אשר יהיה מופקד על בדיקה מקיפה, מבוססת מחקר וארוכת-טווח של תוכניות הלימודים. עוד הומלץ כי על פעילות הגוף האמור יפקחו נציגים של גורמים בין-לאומיים הנוגעים בדבר.

2.2. דוחות ומסמכים נוספים

להלן פירוט דוחות ומסמכים נוספים שפורסמו מאז שנת 2002 ועד היום בנושא ספרי הלימוד הפלסטיניים. יש לציין כי רבים מהדוחות שיוצגו להלן עוררו הד תקשורתי וציבורי, ובעקבות זאת פורסמו תגובות שונות, חלקן רשמיות, מטעם הרשות הפלסטינית (עיקריהן מוצגים בפרק 4 של מסמך זה), וחלקן פורסמו כמאמרים בכלי התקשורת.³⁹

³⁷ UNESCO, *Studies on the Palestinian Curriculum and Textbooks: Consolidated Report*, 2006, p. 11.

³⁸ מסקנה דומה, שלפיה אין בספרים הפלסטיניים הסתה לשמה, אך אפשר לערוך בהם שיפורים רבים בכל הקשור להבנת האחר, עולה גם מפרסום נוסף של אונסק"ו:

Susan Nicolai, *Fragmented foundations: education and chronic crisis in the Occupied Palestinian Territory*, UNESCO International Institute for Educational Planning and Save the Children UK, 2007.

³⁹ המחקר הבולט ביותר שממצאיו עומדים בסתירה לממצאים של דוחות רבים שפרסמו מכוני מחקר עם זיקה יהודית הוא זה של פרופסור נתן ג' בראון מאוניברסיטת ג'ורג' וושינגטון בארה"ב. מחקר זה פורסם כבר בשנת 2001, מוזכר גם בדיוני ועדת החינוך של הכנסת בנושא זה בשנת 2002 ונכלל בדוח מחלוקת המחקר של הקונגרס האמריקני שהוצג לעיל.

ראו מאמר תגובה נוסף, שפורסם בכתב-עת אקדמי ומתייחס לדוחות קודמים (לפני שנת 2002):

2.2.1. ממר"י (MEMRI – The Middle East Media Research Institute)

דוח מחקר על ספרי הלימוד הפלסטיניים החדשים – 2002⁴⁰

ממר"י הוא מכון מחקר עצמאי לחקר תקשורת המזרח התיכון שנוסד בשנת 1998. על-פי אתר האינטרנט של המכון, מטרתו היא "ללמוד מקרוב על המתרחש בעולם הערבי ולהציג לציבור בארץ ובעולם אינפורמציה עדכנית ומקיפה ממקורות ראשוניים על הנעשה בו".

בשנת 2002 יזם המכון מחקר של ספרי הלימוד הפלסטיניים החדשים לכיתות א' ו-ו' שפורסמו בשנת 2000. את המחקר ערך החוקר הגרמני ג'ן נורדברוך (אשר שלושה ממחקריו נסקרו גם בדוח אונסק"ו שהוצג לעיל).

להלן כמה מעיקרי הממצאים במחקר זה:

- ספרי הלימוד הפלסטיניים החדשים משקפים ניסיון כללי להפחית את הארסיות של המסרים האנטי-ישראליים (לעומת ספרי הלימוד המצריים והירדניים שקדמו להם). ההסתה הישירה בספרים התמעטה, הקריאות המפורשות לאלימות הופחתו במידה ניכרת ונעשה מאמץ להטמיע ערכים כלליים של דמוקרטיה וחופש.
- למרות האמור לעיל, ההתמקדות של הפלסטינים במטרת-העל – גיבוש אומה פלסטינית הומוגנית ובעלת מאפיינים ייחודיים, והתפיסה שעל ספרי הלימוד לתמוך במטרה זו, פגמו באיכותם הכוללת של הספרים.
- אחת מהשלכות ההתמקדות האמורה במטרת-העל היא העברת מסרים בעייתיים בספרי הלימוד בכל הקשור ליחס לאחר, מי שאינו כלול באומה הפלסטינית; זאת ועוד, עידוד מחויבות ונאמנות מוחלטות לקהילה בספרי הלימוד עלול להעביר מסר של עידוד הקרבה עצמית (ואף "מות קדושים").
- ההזדמנות להדגיש בספרי הלימוד את עידן השלום והפיוס הוחמצה, ותחת זאת מודגש הצורך להתמודד בהצלחה עם "אויבי האומה"; כאמור, ישראל גם אינה מופיעה במפות שבספרי הלימוד.
- עדיין קיימים בספרי הלימוד סטריאוטיפים אנטישמיים, וקונפליקטים אקטואליים מוצגים בהקשר של מחלוקות דתיות עתיקות. הצגת דברים זו אינה מעודדת גישה חיובית ליהודים או למערב.

Fouad Moughrabi, "The Politics of Palestinian Textbooks", *Journal of Palestine Studies* Vol. 31, No. 1, Autumn 2001, pp. 5–19.

ראו גם:

Simon Kirk, "A Deadly Silence: The Debate Over Palestinian Textbooks", *Kedma – Penn's Journal on Jewish Thought, Jewish Culture and Israel* Issue 1, Winter 2006, pp. 38–50.

⁴⁰ Goetz Nordbruch, *Narrating Palestinian Nationalism: A Study of the New Palestinian Textbooks*, MEMRI – The Middle East Media Research Institute, 2002.

2.2.2. מחקר השוואתי של ד"ר רות פירר ופרופסור סמי עדוואן, מכון גיאורג אקרט⁴¹

כאמור, מכון גיאורג אקרט הוא למחקר בין-לאומי של ספרי לימוד הזוכה ליוקרה רבה בתחומו ובסיסו בגרמניה. בשנת 2004 פרסם מכון זה דוח על מחקר השוואתי שערכו ד"ר רות פירר ופרופסור סמי עדוואן ובמסגרתו נחקרו היבטים שונים של הצגת הסכסוך הישראלי-פלסטיני בספרי לימוד היסטוריה ואזרחות בישראל וברשות הפלסטינית (ספרי הלימוד החדשים שפורסמו עד לאותו מועד).

בפתחו של פרק הסיכום בדוח מחקר זה צוין כי בתחום ספרי הלימוד יש הבדל בין מערכת החינוך הישראלית, שיש בה למעשה שוק חופשי של ספרי לימוד (אף שהם מאושרים פורמלית בידי משרד החינוך) שאפשר לבחור מתוכו, ובין הרשות הפלסטינית, שבה משמשים רק ספרים שפותחו על-ידי הרשות עצמה. אשר לניתוח התכנים – במחקר נמצא כי הספרים מייצגים שני נרטיבים מנוגדים, אשר מביאים לעתים להצגת "היסטוריות שונות" של אותו אירוע. כך, למשל, בתיאור המלחמות כל צד טוען כי הצד האחר אשם ומציג את עצמו כקורבן הסכסוך.

ממצא בולט במחקר זה הוא שהשואה אינה נזכרת כלל בספרים הלימוד הפלסטיניים. רק בשניים מתשעת הספרים המשמשים במערכת החינוך הפלסטינית שנבדקו נמצא אזכור תמציתי של החיים היהודיים באירופה ושל הקשיים שבהם נתקלו היהודים עם עליית היטלר לשלטון בגרמניה. זאת ועוד, נמצא כי ההתייחסות ליהודים ולישראלים בספרי הלימוד הפלסטיניים מובאת רק בהקשר של הסכסוך המקומי או כחלק מ"מזימה מערבית-ציונית", ולפיכך, לטענת ד"ר פירר (המוצגת בסיכום הדוח), היא עשויה למנוע מתלמידים פלסטינים הבנה מעמיקה של שורשי הסכסוך ושל הסיכויים ליישובו.

ממצא נוסף הוא שבספרי הלימוד הפלסטיניים יש הימנעות משימוש במושג "מדינת ישראל" הן בטקסטים והן במפות. בנושא זה החוקרים ציינו כי נמצא שספרי הלימוד הישראליים נמנעים גם הם משימוש במושגים "השטחים הפלסטיניים הלאומיים" (Palestinian National Territories) או "הרשות הלאומית הפלסטינית", שבשימוש הפלסטיניים.

נבהיר כי במחקר השוואתי זה מתועדים ממצאים רבים נוספים בכל הקשור לספרי הלימוד הישראליים ולהבדלים בינם ובין הספרים הפלסטיניים, אך כאמור יש לייחד לכך דיון נפרד ולא נוכל להציג זאת באופן ממצה במסגרת המסמך הנוכחי. נציין רק כי בכמה נושאים נמצא דמיון רב בין ספרי הלימוד, כגון:

- התייחסות מוגבלת לכל היותר לתקופות שהצדדים חיו בהן בדו-קיום יחסי (בחלק מהספרים יש התעלמות מהתקופות האלה);

- היעדר תיאור מפורט של הסבל שנגרם לאנשים מהשורה בשני צדי הסכסוך. לעתים תיאור זה מתמצה בציון מספר הנפגעים, ועל-פי רוב מצוינים הנפגעים של אותו צד בלבד.

בסיכום הדוח מפורטות כמה המלצות לעניין ספרי הלימוד, ובהן: המלצה לערוך בחינה מקיפה של כלל ספרי הלימוד בשני הצדדים במטרה לשרש ביטויים של עוינות (גלויים או סמויים) המשתקפים בנרטיבים השונים ובסטריאוטיפים; שילוב סיפורו של הצד האחר בנושאים שונים; הדגשת המורשת המשותפת לשני העמים.

⁴¹ Ruth Firer and Sami Adwan (Ed. Falk Pingel), **The Israeli-Palestinian Conflict in History and Civics Textbooks of Both Nations**, Georg Eckert Institute for international textbook research, Hannover, 2004.

2.2.3. פורום המזרח התיכון של הכנסת

דוח מיוחד על תוכנית הלימודים של הרשות הפלסטינית – ינואר 2005

רקע לדוח

פורום המזרח התיכון של הכנסת הוקם כקבוצה פרלמנטרית לא מפלגתית בראשות חה"כ יורי שטרן ז"ל כדי להציג בפני חברי הכנסת ונציגי הסגל הדיפלומטי בישראל מידע עדכני על המתרחש ברשות הפלסטינית ובמזרח התיכון כולו. דוח זה הוא סיכום של הדיון הראשון שנערך בפורום – ב-4 בינואר 2005, והתבסס על מחקרו של ד"ר ארנון גרוס, מומחה בין-לאומי בחינוך ערבי ופלסטיני. ד"ר גרוס בחן את תוכנם של יותר מ-130 ספרי לימוד חדשים שהיו באותה עת בשימוש הרשות הפלסטינית (רובם המכריע ספרים לכיתות א'–ד' ולכיתות ו'–ט'), דהיינו ספרים שהוצאו לאור בארבעת השלבים הראשונים של תהליך הוצאת הספרים החדשים שתואר לעיל) בכל הקשור ליחס ליהודים, לישראל ולשלום.

מסקנות כלליות

לפי המחקר של ד"ר גרוס, הגישה הכללית של ספרי הלימוד שנבדקו למדינת ישראל ולשלום אינה שונה בהרבה מזו של ספרי לימוד של אומות ערביות אחרות (מצרים, סוריה וערב-הסעודית), ויש בה שלושה מרכיבים עיקריים:

- אי-הכרה בלגיטימיות של ישראל;
- הימנעות מהיכרות ממשית עם מה שמוצג כ"אחר", ונטייה לסטריאוטיפים ולדעות קדומות;
- היעדר ביטוי לשאיפה לשלום אמיתי המבוסס על פיוס.

ממצאים עיקריים

היחס ליהודים

- אי-הכרה – אין בספרי הלימוד מידע הולם על העם היהודי: ההיסטוריה שלו, תרבותו, דתו וכו'. בתוכן הספרים התעלמות מהקשר ההיסטורי של היהודים לארץ-ישראל – הן הקשר הלאומי והן הקשר הדתי. ירושלים מוצגת כעיר ערבית באופן בלעדי ודבר לא נאמר על הקשר ההיסטורי של היהודים אליה – היהודים אינם מוצגים כתושבי העיר כלל, ויש התעלמות ממעמדה הנוכחי כבירת ישראל, ובמקום זה היא מוצגת כבירת פלסטין. זכותם של היהודים על ארץ-ישראל מוזכרת כ"תביעות חמדניות", והעליות מוזכרות כ"הסתננות". הקמת מדינת ישראל נחשבת "כיבוש".
- סטריאוטיפים ודעות קדומות – אין בספרי הלימוד התייחסות ליהודי כפרט; היהודים מוזכרים תמיד כקבוצה, על-פי רוב באפיון שלילי. הם מוצגים לשלילה ביחסם לישו וכאויבי הנביא מוחמד. לעתים היהודים מתוארים כבעלי לב קשוח המשתמשים בהונאה ומפירים הסכמים. התנועה הלאומית היהודית, היינו הציונות, מוצגת כתנועה קולוניאליסטית שמאז הקמתה שואפת לגרש או להשמיד את הפלסטינים.

היחס לישראל

- אי-הכרה – להוציא מקרה אחד (החתימה על הסכמי אוסלו), אין בספרי הלימוד התייחסות לישראל כאל מדינה ריבונית לגיטימית. שמה של ישראל אינו מופיע על אף אחת מן המפות בספרי הלימוד (אף לא באטלס). בכל המפות הארץ מוגדרת "פלסטין" או מופיעה בלי שם.
- סטריאוטיפים ודעות קדומות – לא נמסר בספרי הלימוד כל מידע על ישראל כמדינה – על החברה הישראלית, תרבותה, כלכלתה וכדומה. התיאור הקיים הוא חד-ממדי, וישראל ממנו מצטיירת בו כמקור הרוע. בספרי הלימוד יש למעשה דמוניזציה של ישראל, וכך הם תורמים להסתה נגדה.

היחס לשלום

- סובלנות וידידות – יש התייחסות לסובלנות כאל אידיאל בעיקר ביחסים הבין-דתיים, בעיקר בכל הקשור ליחסים בין הפלסטינים המוסלמים והנוצרים. אין התייחסות ליהודים בהקשר זה.
- שלום עם ישראל – בספרים מבוטאת תומכים תמיכה כללית בשלום ומצוטטת המחויבות הפלסטינית לשלום. תהליך השלום עם ישראל מובא בלשון עניינית במסגרת סקירת תהליך השלום הכולל בין הערבים ובין ישראל. אין בספרים קריאה גלויה לתמיכה בשלום בין הפלסטינים והישראלים, ומנגד יש בהם קריאה גלויה לתמיכה במאבק נגד הכיבוש, שמשמע ממנה כי מדובר לא רק בשטחי הגדה ורצועת-עזה, אלא אף בשטחי 1948. נוסף על כך, בספרי הלימוד מודגש האופי האלים של תהליך השחרור באמצעות אידיאלים אסלאמיים מסורתיים של ג'יהאד ו"מות קדושים". כמעט אין בספרי הלימוד עידוד הטרור נגד ישראל, אך בכל זאת יש בהם התייחסות חיובית לפרטים פלסטינים שעשו מעשי טרור נגד ישראל ועקב כך נהרגו או נכלאו.

2.2.4. המרכז למורשת המודיעין (מל"מ) – מרכז המידע למודיעין ולטרור

דוח בדיקה של ספרי לימוד פלסטיניים – פברואר 2006⁴²

רקע לדוח

מרכז המידע למודיעין ולטרור הוקם בשנת 2001 ופועל במסגרת המרכז למורשת המודיעין (מל"מ), עמותת העוסקת בהנצחה של קהילת המודיעין הישראלית ובנושאי מודיעין וביטחון בכלל. דוח זה פורסם על-ידי המרכז בפברואר 2006. מחברת הדוח היא נועה מרידור, אשר על-פי הכתוב בדוח שימשה גם חוקרת במשרד מתאם פעולות הממשלה בשטחים. בדוח ממצאים מבדיקת 29 ספרי לימוד חדשים לכיתות ה' וי' במקצועות שונים בשנת הלימודים 2004-2005 (שלהי עידן ערפאת וראשית כהונתו של מחמוד עבאס [אבו מאזן] כיו"ר הרשות הפלסטינית). הספרים נבדקו כדי לעמוד על אופן ההתייחסות לנושאים הקשורים למדינת ישראל, לציונות ולעם היהודי.

⁴² נועה מרידור, דוח בדיקת ספרי לימוד פלסטיניים לכיתות ה' וי' 2004-2005, מרכז המידע למודיעין ולטרור, המרכז למורשת המודיעין, פברואר 2006.

מסקנות כלליות

על-פי הדוח, ממצאי הבדיקה של ספרי אותה שנה – בהשוואה לספרים משנים קודמות – מצביעים על עקביות לאורך שנים ביחס השלילי של תוכנית הלימודים הפלסטינית למדינת ישראל, לתנועה הציונית ולעם היהודי. ממצאים אלה משקפים, לטענת המחברת, מדיניות חינוכית החותרת להטמעת עיונות למדינת ישראל בדור הפלסטיני הצעיר, ובכך מקשה מאוד על השגת דו-קיום בשלום בין העמים. המגמות העיקריות המשתקפות מספרי הלימוד על-פי דוח זה הן:

- אי-הכרה בישראל כמדינה ריבונית בעלת זכות קיום;
- טיפוח ערכי מאבק אלים נגד מדינת ישראל;
- הסתה נגד מדינת ישראל והתנועה הציונית, הכוללת ביטויים של אנטישמיות.

ממצאים עיקריים

- התעלמות ממדינת ישראל וטיפוח דימויה השלילי: ישראל אינה מופיעה במפות ואף לא בטקסטים כתובים, אלא בהקשרים שליליים. ההסכמים שהושגו בין ישראל ובין הפלסטינים (וגם ההסכמים עם מדינות ערב) אינם מוזכרים. מודגשים מה שמכונה "הכיבוש הישראלי" וההתנחלויות בשטחים כחלק מתופעת האימפריאליזם העולמי החומד את ארצותיהם של החלשים;
- התעלמות מהקשר ההיסטורי העמוק של עם ישראל עם ארץ-ישראל – אין אזכור של נוכחות יהודית קדומה בארץ-ישראל והעמים הקדומים באזור מוגדרים ערביים;
- עיסוק רב במלחמה, בעימות אלים, ב"מות קדושים" של הלוחמים הפלסטינים ובזכות השיבה של הפליטים הפלסטינים למקומות שעזבו בישראל;
- באחד הספרים נעשה שימוש ב"פרוטוקולים של זקני ציון" כאמצעי להכפשת התנועה הציונית באמצעות חזרה על המיתוסים האנטישמיים בדבר מזימה יהודית להשתלט על העולם, ומנגד יש בספר זה ובספרים אחרים התעלמות מוחלטת משואת יהודי אירופה, למרות העיסוק במלחמת העולם השנייה.

2.2.5. מרכז ישראל-פלסטין למחקר ולמידע (IPCRI)

שלושה דוחות הערכה על ספרי הלימוד הפלסטיניים – 2003–2006⁴³

רקע לדוחות

מרכז ישראל-פלסטין למחקר ולמידע (IPCRI) הוא ארגון לא ממשלתי ישראלי-פלסטיני משותף אשר נוסד בשנת 1988 כדי לקדם את הפתרון של שתי מדינות לשני העמים שבסכסוך. בשנים 2003–2006 פרסם המרכז שלושה דוחות ניתוח והערכה של ספרי הלימוד הפלסטיניים החדשים בעבור הקונסוליה האמריקנית בירושלים, כמפורט להלן:

דוח מס' 1 – מרס 2003: ספרי הלימוד לכיתות א'–ג' ולכיתות ו'–ח' (שהוצאו לאור בארבעת השלבים הראשונים של תהליך הוצאת הספרים החדשים שתואר לעיל);

דוח מס' 2 – יוני 2004: ספרי הלימוד לכיתות ד' ו'ט';

דוח מס' 3 – יולי 2006: ספרי הלימוד לכיתות ה' ו'י.

שני הדוחות הראשונים הוזכרו גם בדוח ה-CRS שהוצג לעיל; ממצאי הדוח השלישי יפורטו להלן.

מסקנות וממצאים

להלן כמה מהממצאים והמסקנות בשלושת הדוחות האמורים. כיוון שהדוחות מפורטים מאוד (ולעתים נכללים בהם ממצאים חוזרים, אין אנו מתיימרים להציג את כלל הממצאים או אף את עיקריהם במלואם, אלא כמה מהממצאים הבולטים בלבד.

דוח מס' 1:

ככלל, האוריינטציה של ספרי הלימוד החדשים היא של שלום, למרות המציאות הקשה והאלימה הסובבת את החברה הפלסטינית ואת האזור. אין בספרי הלימוד הסתה ישירה נגד ישראל או נגד יהודים, ואין בהם הסתה ישירה לשנאה ולאלימות. בכמה מקרים אף יש עידוד לסובלנות, אך לא ביחס לישראל או ליהודים. ההתייחסות לישראל כמדינה ריבונית היא מעורפלת וחסרה. בשום מפה לא מופיע השם "ישראל". ירושלים מוזכרת בהקשרה הערבי והמוסלמי (בכמה מקרים גם הנוצרי), אך בלא כל הקשר יהודי.

דוח מס' 2:

ספרי הלימוד הפלסטיניים לכיתות ד' ו'ט' מתאפיינים בהדגשת הלאומיות. מטרתיהם הראשיות, המשתקפות בתוכני הספרים, הן הטמעת זהות פלסטינית לאומית ותרבותית ומתן לגיטימציה לרשות

⁴³ IPCRI – Israel/Palestine Center for Research and Information, Analysis and Evaluation of the New Palestinian Curriculum – Reviewing Palestinian Textbooks and Tolerance Education Programs, Reports submitted to The Public affairs Office, US Consulate General, Jerusalem.

Report I: Grades 1–3 & 6–8 – March 2003;

Report II: Grades 4 & 9 – June 2004;

Report III: Grades 5 & 10 – July 2006.

הפלסטינית. על-פי הניתוח בדוחות אלה, הספרים שואפים להדגיש את הצרכים ואת האינטרסים של העם הפלסטיני, שחלקם עשויים להיתפס בעיני קוראים חיצוניים (ישראלים למשל) כדברי בוז והסתה.

אין בספרי הלימוד עידוד ישיר של שנאה ואלימות, אך הם גם אינם מטיפים לאחווה ולידידות. בספרים נמצאו כמה התייחסויות לסכנות הטמונות בסכסוכים אלימים, ויש כמה מקרים של עידוד התלמידים להעדיף דרכי שלום והידברות, אולם העידוד אינו בהקשר של ישראל או העם היהודי. בד בבד, ג'יהאד ו"מות קדושים" מופיעים בספרי הלימוד לעתים תכופות, הן בהקשר ההיסטורי והן בהקשר המודרני הצבאי. מחברי הדוח מציינים כי האזכור התכוף של "מות קדושים" בנסיבות הפוליטיות והביטחוניות השוררות באזור מעלה תהיות קשות בדבר המסר המועבר לתלמידים, שכן הנושא של "מות קדושים" נכרך על-פי רוב במאבק הלאומי הפלסטיני נגד ישראל.

בכמה ספרים מוצגים לתלמידים ערכים אוניברסליים (זכויות אדם, צדק, חמלה, סובלנות, ציות לחוק ועוד), וכן ערכים של כיבוד תרבויות אחרות. עם זאת, נושאים שיש להם חשיבות רבה בגיבוש היחס להווה ולעתיד של האזור זוכים להתייחסות קצרה מאוד או להתעלמות (למשל: התנגדות לאלימות, הכרה בשלום עם ישראל, הקשר הדתי וההיסטורי של העם היהודי לארץ-ישראל וההיסטוריה הפוליטית הקרובה של המזרח התיכון). כמה נושאים היסטוריים מוצגים מזווית חד-ממדית המעמידה בספק את דיוקם ההיסטורי.

בהשוואה לספרים הקודמים שנבדקו, במסגרת הדוח הראשון של המרכז, נמצאו בספרים לכיתות ד' וט' יותר אזכורים של מדינת ישראל כמדינה ריבונית במובנים הפוליטיים והגיאוגרפיים, אולם אלה עדיין מעטים וגם אינם ברורים דיים. כמו כן, עדיין יש בספרים הצגה דו-משמעית ומעורפלת של המולדת הפלסטינית וגבולותיה. ההתייחסות לישראל, במקרים שבהם היא מוזכרת, מתאפיינת ביחס ביקורתי מאוד כלפי מדינותיה. כמו כן, בספרים משתקף יחס שלילי ביותר כלפי הציונות. אף על פי כן לא נמצאה כל עדות לקריאה ישירה להשמדה של ישראל.

דוח מס' 3 :

בגישתם לסוגיות היסטוריות וגיאוגרפיות מרכזיות ספרי הלימוד לכיתות ה' ו' גם הם מתאפיינים בחוסר איזון ובחוסר דיוק (למשל בהדגשת הבלעדיות של הקשר ההיסטורי הערבי לארץ-ישראל / פלסטין ולירושלים). פרט למקרים בודדים, גם בספרים אלו יש התעלמות מייסוד מדינת ישראל ומהמציאות הפוליטית, הגיאוגרפית והחברתית בה.

יש בספרים כמה התייחסויות לישראל ולציונות המוגדרות ניטרליות, אך בספרים רבים אחרים ישראל והתנועה הציונית מוצגות באור שלילי. עם זאת, לא נמצאה בספרים קריאה להפעיל טרור נגד ישראל או הטפה להסתה נגד יהודים והיהדות.

2.2.6. דוח מכון (Palestinian Media Watch) PMW – "מבט לתקשורת הפלסטינית"

"מסכסוך לאומי למאבק דתי: ספרי הלימוד הפלסטיניים החדשים לכיתה י"ב מציגים עולם ללא ישראל" – פברואר 2007

"מבט לתקשורת הפלסטינית" הוא מכון מחקר לא ממשלתי שהוקם בשנת 1996 ופועל בארה"ב ובישראל. בראש המכון עומד מר איתמר מרכוס, ששימש בעבר גם מנהל המחקר במכון CMIP (ראו

להלן). הדוח האחרון שפרסם מכון מחקר זה בנושא ספרי הלימוד הפלסטיניים עוסק בספרי הלימוד החדשים לכיתות י"ב, אשר נכנסו לשימוש בשנת 2006. בהשוואה לדוחות אחרים, הממצאים בדוח זה חמורים למדי בכל הקשור ליחס למדינת ישראל. ממצאי הדוח הוצגו בישיבת ועדת החינוך, התרבות והספורט בכנסת ה-17. להלן עיקריהם:

- ככלל, בספרי הלימוד החדשים לכיתות י"ב נשללת זכות הקיום של ישראל. הקמת מדינת ישראל מתוארת כמעשה של עושק ואי-צדק. המזרח התיכון מתואר – הן מילולית והן פיזית – ללא ישראל.
- הסכסוך הישראלי-פלסטיני אינו מוצג בספרי הלימוד כסכסוך לאומי או טריטוריאלי בלבד, אלא כחלק ממאבק דתי חסר פשרות של האסלאם בישראל. בספרים מועלים על נס ג'יהאד ו"מות קדושים", לעתים בכלליות ולעתים באופן ממוקד נגד ישראל. נוסף על כך, היחסים עם המערב, המונהג בידי ארה"ב, מתוארים כ"מאבק ציוויליזציות".
- בספרי הלימוד רווחת טרמינולוגיה של שנאה ושל דמוניזציה המחזקת את המסר שאין לקבל את ישראל כשכנה בעלת זכות קיום שאפשר לחיות עמה בשלום.
- בספרי הלימוד לא מוזכרת השואה גם כאשר יש עיסוק נרחב יחסית באירועי מלחמת העולם השנייה ובאידיאולוגיה הנאצית הגזענית.
- נראה שיש ניסיון לצמצם בספרי הלימוד ככל האפשר את ההתייחסות לנושאים הקשורים לתהליך השלום בין ישראל לשכנותיה ולהסכמי אוסלו. תהליך השלום מוזכר במפורש רק בהקשר של ביקורת על מדיניות החוץ של ארה"ב.

2.2.7. דוח מכון CMIP (The Center for Monitoring the Impact of Peace)

"ספרי הלימוד הפלסטיניים: מערפאת לעבאס ול'חמאס" – מרס 2008

רקע לדוח

The Center for Monitoring the Impact of Peace – CMIP ("המרכז למעקב אחר השפעות השלום") הוא ארגון לא ממשלתי ללא כוונת רווח אשר הוקם בשנת 1998 ובסיסו בניו-יורק.⁴⁴ המרכז פרסם בעבר סקירות רבות בנושא ספרי הלימוד במזרח התיכון בכלל וספרי הלימוד הפלסטיניים בפרט והציגן בפורומים שונים. בדצמבר 2001 פרסם המרכז סקירה שכותרתה "יהודים, ישראל ושלום בספרי הלימוד הפלסטיניים". בעקבות פרסום סקירה זו נערכה ישיבה מיוחדת בנושא בוועדת החינוך של הכנסת, ולקראתה אף הוכן במרכז המחקר והמידע של הכנסת מסמך רקע קצר בעניין זה.⁴⁵ עיקרי הממצאים בדוחות שפרסם הארגון בשנים 2002–2005 מפורטים בדוח מחלקת המחקר של הקונגרס שהוצג לעיל (בפרק 2.1.1).

⁴⁴ בהודעותיו האחרונות לעיתונות המרכז מופיע בשם IMPACT-SE, ושמו המלא כיום: Institute for Monitoring Peace and Cultural Tolerance in School Education.

⁴⁵ מרכז המחקר והמידע של הכנסת, יהודים, ישראל ושלום בספרי הלימוד הפלסטיניים – דוח המרכז למעקב אחר השפעות השלום, דצמבר 2001, כתבה שירה בן-ששון-פורסטנברג, פברואר 2002.

להלן פירוט הממצאים העיקריים בדוח המקיף האחרון שפרסם המרכז במרס 2008, בשיתוף הוועדה האמריקנית היהודית (American Jewish Committee) ובעריכת ד"ר ארנון גרוס, שכותרתו: "Palestinian Textbooks: From Arafat to Abbas and Hamas"⁴⁶. בדוח נסקרים בקצרה ההתפתחויות בתהליך פיתוח ספרי הלימוד החדשים ברשות הפלסטינית וממצאי הדוחות שעסקו בספרי הלימוד לכיתות א-י, ולאחר מכן יש בו ניתוח של ספרי הלימוד החדשים יותר – לכיתות י"א ולכיתות י"ב. בפתח הדוח העורך מזכיר שבשנים האחרונות חלו שינויים בהנהגת הרשות הפלסטינית: ספרי הלימוד לכיתות א-י הופקו בתקופתו של יאסר ערפאת; פיתוח ספרי הלימוד לכיתות י"א הושלם בתקופת כהונתו של מחמוד עבאס כיו"ר הרשות הפלסטינית, וספרי הלימוד לכיתות י"ב הופקו בעת כהונתה של ממשלה חדשה בראשות ה"חמאס" (לאחר שניצח בבחירות למועצה הלאומית הפלסטינית).

לגבי הספרים לכיתות י"א (שפורסמו ב-2005) הדוח מציין כי בהתחשב בקווי המיתאר הכלליים של היחס ליהודים ולישראל בספרי הלימוד הפלסטיניים, כפי שהשתקפו בדוחות קודמים, אפשר להבחין בשינוי מסוים לטובה בספרים האלה. בין מרכיבי השינוי:

- לראשונה יש אזכור מפורש של ההיסטוריה היהודית בארץ-ישראל, כולל אזכור ירושלים כבירת הממלכה היהודית בימי קדם (עם זאת, אין כל קישור בין היסטוריה רחוקה זו ובין המציאות הפוליטית הנוכחית ואין אזכור של המקומות הקדושים ליהדות בארץ-ישראל);

- לראשונה יש אזכור של ערים יהודיות מודרניות בתחומי מדינת ישראל וציון השם "ישראל" בשתי מפות גיאוגרפיות;

- מבחינת היחס לאחר היהודי: יש מינון מופחת של התייחסויות לעימות היהודי-אסלאמי בראשית ימי האסלאם, ועקב כך פחות ביטויים דתיים אנטי-יהודיים. אין שינוי ביחס השלילי למדינת ישראל (ולמדינות המערב בכלל), אם כי אפשר להבחין בהאשמות המבוססות יותר על טיעונים רציונליים ופחות על רגשות ועל שנאה בפרט.

- יש צמצום ניכר בהתייחסויות למאבק מזוין לשחרור ובפרט לפיגועי התאבדות, אם כי אין קריאה מפורשת לשלום עם ישראל. לצד זה, בתכנים המתייחסים לערך הסובלנות נכלל לראשונה אזכור מפורש של סובלנות כלפי יהודים.

אשר לספרים לכיתות י"ב (שפורסמו בסוף שנת 2006) – לפי דוח זה, כל השינויים שהובחנו בספרי הלימוד לכיתות י"א שפורסמו תחת שלטון עבאס נעלמו בספרי הלימוד לכיתות י"ב שפורסמו בתקופת ממשלת ה"חמאס" (להוציא את ציון השם "ישראל" בהקשר של השטחים שבגבולות 1967). כך, למשל, יש תוספת ניכרת של ביטויים המשקפים שנאה עזה ליהודים ושל קריאות למאבק אלים בישראל. נוסף על כך מצוין בדוח כי בספרים האלה הודגש הפן הדתי של הסכסוך הישראלי-פלסטיני, וחודשה הקריאה ל"מות קדושים". מסקנה דומה צוינה בדוח "מבט לתקשורת הפלסטינית"⁴⁷.

⁴⁶ Dr. Arnon Gross, Palestinian Textbooks: From Arafat to Abbas and Hamas, The Center for Monitoring the Impact of Peace and The American Jewish Committee, March 2008.

⁴⁷ בעבר טען מכון CMIP כי בחלק מבתי-הספר ברשות הפלסטינית, בייחוד אלה הממומנים על-ידי עמותות מוסלמיות הקשורות ל"חמאס", משמשת מערכת "כפולה" של ספרי לימוד – מערכת אחת של ספרי הלימוד הרשמיים של הרשות ומערכת נוספת – של ספרי לימוד בתחום הדתי, ובהם "הסתה עזה ומלאת שנאה לישראל".

למרות תמונה זו, של נסיגה ביחס ליהודים ולישראל בספרי הלימוד לכיתות י"ב, בדוח מצוין כי שינויים מסוימים שנעשו בספרים במסגרת ההדפסה המחודשת של ספרי לימוד פלסטיניים בשנת 2007, תחת שלטונו של עבאס (לאחר המשבר הפוליטי ברצועת-עזה בין ה"פתח" ל"חמאס" ופירוק ממשלת האחדות הפלסטינית), הראו כי אפשר בהחלט לשפר את ספרי הלימוד האלה בכל הקשור ליחס ליהודים ולישראל, בתנאי שכלל הגורמים המבקשים שלום במזרח התיכון יעודדו את הרשות הפלסטינית להמשיך לפעול בדרך זו.

באוקטובר 2009 פרסם המכון, בשמו החדש: **IMPACT-SE**, דוח עדכון קצר בנושא ספרי הלימוד הפלסטיניים. בפתח הדברים בדוח עדכון זה מצוין כי כיום יש אפשרות לבחון מספר גדול יחסית של ספרי לימוד, ובהם ספרים שהוצאו כאמור במהדורות חדשות מאז שנת 2007. עם זאת, **בבחינה מחודשת זו לא עולה תמונה חד-משמעית של שיפור עקבי וכולל ביחס ליהודים ולישראל בספרי הלימוד הפלסטיניים**. לפי הדוח, בכמה מקרים הושמטו ביטויים של שנאה או של הטפה ללחימה נגד ישראל עד כדי הקרבה עצמית, ומכאן שמדובר בשינוי חיובי בתוכנם של הספרים, אך במקרים אחרים הושמטו דווקא ביטויים של סובלנות כלפי יהודים ואזכורים של ההיסטוריה היהודית העתיקה בארץ-ישראל, או לחלופין נוספו קטעים חדשים המבטאים דה-לגיטימציה ודמוניזציה של היהודים בישראל.⁴⁸

נוסף על דוח העדכון שנזכר לעיל, מכון **IMPACT-SE** מגבש בימים אלה דוח מקיף המסכם את בחינת ספרי הלימוד הפלסטיניים בעשור האחרון. בדוח תיכלל גם התייחסות למהדורות החדשות ביותר של ספרי הלימוד שפורסמו (ובהן מהדורות חדשות של ספרי הלימוד לכיתות י"ב). המכון גם שותף לפעילות של **פרויקט ספרי הלימוד הישראלי-פלסטיני**, הנערך מאז אוגוסט 2009 ביוזמת מועצת המוסדות הדתיים של ארץ הקודש (Council of Religious Institutions of the Holy Land). במסגרת פרויקט מחקר זה, שבראשו עומדים פרופסור דניאל בר-טל מאוניברסיטת תל-אביב ופרופסור סמי עדוואן מאוניברסיטת בית-לחם, מנותחים מאות ספרי לימוד ישראלים ופלסטיניים על-פי קריטריונים אחידים ובליוי שוטף של ועדה מדעית מיעצת (שבראשה פרופסור ברוס וקסלר מאוניברסיטת ייל בארה"ב וחברים בה מומחים ישראלים, פלסטינים, אמריקנים ואירופים). המחקר בפרויקט זה טרם הסתיים.⁴⁹

יש לציין עוד כי בחודשים האחרונים המכון עורך סקירה מקיפה של **היחס לערבים, לאסלאם ולפלסטינים בספרי הלימוד הישראליים**. על-פי ממצאים ראשוניים בסקירה זו ניכרות בספרי הלימוד הישראליים היכרות טובה יחסית של הערבים ושל האסלאם, הצגה מאוזנת יחסית של הסכסוך, הכרה בתנועה הלאומית היריבה והימנעות מדעות קדומות ומביטויים של שנאה כלפי האחר. במכון סבורים כי ממצאים אלה דומים בעיקרם לממצאי הסקירות הקודמות בנושא, שנערכו בשנים 2000 ו-2002, ולעתים אף חיוביים יותר (למרות ההידרדרות ביחסי ישראל והפלסטינים עקב האינתיפאדה השנייה והקיפאון בתהליך המדיני).⁵⁰ כפי שצוין לעיל, אין תמימות דעים בנושא זה בקרב החוקרים העוסקים בנושא ספרי

מתוך: זאב ינאי, "ברשות מסתירים ספרי לימוד עם תוכני הסתה", **OMedia**, 2 בספטמבר 2007, http://www.omedea.co.il/Show_Article.asp?DynamicContentID=7676&MenuID=837&ThreadID=1014018

⁴⁸ Arnon Groiss, Palestinian Schoolbooks: An Updated Conclusion, IMPACT-SE, October 2009.

⁴⁹ הרחבה ראו באתר האינטרנט של ה-Council of Religious Institutions of the Holy Land, <http://www.crihl.org/he/content/israeli-palestinian-schoolbook-project>, כניסה: 30 ביוני 2010. פרויקט זה מקבל תמיכה כספית ממשרד החוץ של ארה"ב.

⁵⁰ Yael Teff-Seker, Arabs, Islam and Palestinians in Israeli Textbooks, IMPACT-SE, A Preliminary Update, November 2009.

הלימוד הישראליים, ומכל מקום מובן שלסקירה מעמיקה של נקודות המחלוקת בנושא יש ליחד דיון נפרד.

2.2.8. דוח ה-Washington Institute for Near East Policy בעניין אונר"א

"לתקן את אונר"א (סוכנות הסיוע של האו"ם לפליטים פלסטינים)" – ינואר 2009⁵¹

אונר"א – סוכנות הסיוע של האו"ם לפליטים פלסטינים – נותנת לפליטים ולילדיהם בין היתר שירותי חינוך, ובמסגרתם היא מפעילה בתי-ספר מטעמה. הסוכנות פועלת כיום בירדן, בלבנון, בסוריה, בשטחי יהודה ושומרון ("הגדה המערבית") וברצועת-עזה.⁵²

מכון וושינגטון למדיניות המזרח הקרוב הוא מכון מחקר לא ממשלתי שהוקם בשנת 1985 ובסיסו בארה"ב. בינואר 2009 פורסם מטעמו דוח מיוחד שעניינו אונר"א, ובו בין היתר ביקורת על פעולותיה בתחום החינוך, ובתוך כך התייחסות ישירה למחלוקת בדבר ספרי הלימוד הפלסטיניים. בדוח צוין כי ישראל התלוננה כבר לפני עשרות שנים (עוד לפני 1967) על תכנים עוינים בספרי הלימוד המשמשים בבתי-הספר של אונר"א. לאחר בדיקות שונות הגיעו הצדדים למעין הסכמה שבשתיקה כי בבתי-הספר של אונר"א ישמשו ספרים ירדניים (בגדה המערבית) ומצריים (ברצועת-עזה) שהוסרו מהם קטעים שנמצאו עוינים בבדיקה של אונסק"ו או של ישראל. מצב זה השתנה עם הקמת הרשות הפלסטינית, ואז הוחזרו לשימוש הספרים הירדניים והמצריים המקוריים, ומאוחר יותר השתנה גם מצב זה, עם השלמת הפיתוח של ספרי הלימוד הפלסטיניים החדשים כמתואר לעיל.

הביקורת שנמתחת על אונר"א בדוח היא שהתייחסותה לטענות שהועלו בבחינת ספרי הלימוד הפלסטיניים (המשמשים כיום בבתי-הספר של הסוכנות בגדה המערבית וברצועת-עזה) במחקרים היתה בלתי מספקת. הדברים אמורים בייחוד על יחסה המזלזל של אונר"א לממצאים של מכון CMIP, אשר לפי הדוח אונר"א פטרה אותם באמירה שמדובר בעניינים שמחוץ למנדט שלה, אשר לפיו היא מחויבת להשתמש בספרי הלימוד של הרשות המדינתית המארחת. ביקורת דומה היתה שכספי המדינות התורמות לאו"ם משמשים לעתים למימון ספרי לימוד המסיתים נגד ישראל בבתי-ספר המופעלים ישירות על-ידי סוכנות של האו"ם.

לצד ביקורת זו צוין בדוח של מכון וושינגטון גם כי בעשור האחרון נקטה אונר"א כמה פעולות למאבק באלימות בבתי-הספר, ובתוך כך פיתחה בעצמה חומר העשרה לתלמידים בנושאים של סובלנות, זכויות אדם ויישוב סכסוכים, שעשויה להיות להם השפעה חיובית גם מחוץ לבתי-הספר.

בסיכום הפרק העוסק בספרי הלימוד המשמשים בבתי-הספר של אונר"א הדוח קובע כי אף שיש שיפור בתכנים של ספרי הלימוד האלה בהשוואה לספרי הלימוד שהיו בשימוש בעשורים הקודמים,

⁵¹ James G. Lindsay, Fixing UNRWA – Repairing the UN's Troubled System of Aid to Palestinian Refugees, The Washington Institute for Near East Policy, Policy Focus #91, January 2009.

⁵² סוכנות הסעד והתעסוקה של האו"ם לפליטי פלשתינה במזרח הקרוב (United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East – להלן: אונר"א) הוקמה מכוח החלטת האו"ם מס' 302, שהתקבלה ב-8 בדצמבר 1949, בשל צורך מיידי לטפל בערביי ארץ-ישראל שהפכו לפליטים במלחמת העצמאות. כאשר התקבלה החלטה היה מספר הפליטים הפלסטיניים 650,000–700,000.

מתוך: מרכז המחקר והמידע של הכנסת, "סוכנות הסעד והתעסוקה של האו"ם לפליטי פלשתינה במזרח הקרוב (אונר"א): הסיבות להקמתה, מטרותיה ופעולותיה", כתב יניב רונן, 23 ביולי 2008, באתר האינטרנט של הכנסת, <http://www.knesset.gov.il/mmm/data/docs/m02172.doc>

עדיין ניכרים ליקויים בטיפול של אונר"א – ובטיפול האו"ם, כארגון האחראי לפעולתה – בנושא זה. כך, למשל, הדוח מצביע על כך שבשנים האחרונות חדלה אונסק"ו מבדיקה מעמיקה של ספרי הלימוד בבתי-הספר של אונר"א, והדבר מונע ביקורת אמינה על תוכן הספרים. כמו כן, הדוח מצביע על כך שבהיעדר פיקוח מקצועי של בעלי תפקידים בכירים במטה הסוכנות, נותר מרחב השפעה נרחב מאוד למפלגות הפוליטיות הדומיננטיות באזורי הפעולה שלה, כגון "חמאס" ברצועת-עזה, אשר עלול להשפיע לרעה על התכנים החינוכיים.

לנוכח הקביעות שלעיל, ההמלצות בדוח בעניין ספרי הלימוד הן כדלקמן:

- א. להיות אונר"א סוכנות השייכת לאו"ם, ולא למדינה (או לרשות) המארחת, מן הראוי שבבתי-הספר שלה ילמדו על-פי תוכנית לימודים עצמאית של האו"ם ויסופקו לתלמידים ספרי לימוד של האו"ם (שאפשר להפיקם בהתאמות הנדרשות בספרי הלימוד הקיימים, כלומר אין צורך להתחיל לפתחם מבראשית). בספרי לימוד אלה יוסרו מסרים אנטישמיים וגזעניים, והנושאים יוצגו באופן מדויק ומאוזן יותר מאשר בספרים הקיימים.
- ב. על האו"ם לדאוג לכך שתיערך ביקורת עדכנית ומקיפה של אונסק"ו על ספרי הלימוד המשמשים כיום בבתי-הספר של אונר"א ועל ספרי לימוד חדשים (עוד טרם הכנסתם לשימוש).
- ג. יש לייחד חלק מהמימון האמריקני שניתן לאונר"א להקמת מערך פיקוח המאויש בדוברי ערבית אשר יוכלו לבחון את סוגיית ההשפעה הפוליטית על תוכני הלימוד בכיתות.

3. מדיניות משרדי הממשלה ופעולותיהם בנושא

בפרק זה תוצג המדיניות של שלושת משרדי הממשלה שיש להם נגיעה ישירה בסוגיית התכנים של ספרי הלימוד הפלסטיניים: משרד הביטחון, משרד החוץ ומשרד החינוך.

יצוין כי לאחרונה הודיע ראש הממשלה בנימין נתניהו כי הממשלה תפרסם מעת לעת "מדד הסתה" שייכללו בו ממצאים בכל הקשור להסתה פלסטינית נגד ישראל, ובכלל זה הסתה במערכת החינוך ובספרי הלימוד, וכי מר יוסי קופרווסר, המשנה למנכ"ל המשרד לנושאים אסטרטגיים, מונה אחראי לתיאום הפעילות בנושא זה.⁵³ בריאיון עיתונאי ציין מר קופרווסר כי מעקב ייערך על ארבעה סוגים עיקריים של הסתה: קריאה ישירה ומפורשת ל אלימות ולטרור; יצירת אווירה של אלימות וטרור; הסתה לשנאה ודמוניזציה של מדינת ישראל; היעדר חינוך לשלום.⁵⁴ מלשכת מנכ"ל המשרד לנושאים אסטרטגיים נמסר לנו כי המעקב האמור אומנם מתקיים כיום, בשיתוף גורמי הביטחון, וכי דיווח ראשוני על הממצאים אמור להיות מוצג לקבינט המדיני-ביטחוני בזמן הקרוב.

⁵³ הודעת ראש הממשלה נמסרה בוועדת החוץ והביטחון של הכנסת; ראו למשל בדיווח של ברק רביד, "בקרוּב: ישראל תפרסם את מדד ההסתה הפלסטינית", **הארץ**, 10 במרס 2010.

ראש הממשלה נתניהו התייחס בתקופה האחרונה כמה פעמים לנושא ההסתה הפלסטינית כלפי ישראל, ובתוך כך להסתה במערכת החינוך הפלסטינית. ראו למשל: דברי ראש הממשלה בפתח ישיבת הממשלה, 10 בינואר 2010, באתר האינטרנט של משרד ראש הממשלה, <http://www.pmo.gov.il/PMO/Communication/Spokesman/2010/01/spokestart100110.htm>, כניסה: 2 במרס 2010.

⁵⁴ ריאיון עם מר יוסי קופרווסר, המשנה למנכ"ל המשרד לנושאים אסטרטגיים, נערך בתוכנית "לונדון את קירשנבאום" בערוץ 10, 10 במרס 2010.

3.1. משרד הביטחון – מתאם פעולות הממשלה בשטחים⁵⁵

מחלקת היועץ לענייני פלסטינים במשרד מתאם פעולות הממשלה בשטחים אשר באחריות משרד הביטחון עוקבת זה שנים אחר ספרי הלימוד ברשות הפלסטינית ומפיקה דוחות מחקר בנושא זה. על-פי תשובת משרד מתאם פעולות הממשלה בשטחים על פנייתנו, תוצאות המחקרים שנערכו במחלקה בעבר הצביעו על יחס שלילי כלפי ישראל והציונות ודה-לגיטימציה שלהן במקצת הספרים ועל התעלמות מישראל בספרים רבים אחרים.

בהמשך למעקב של מתאם פעולות הממשלה בשטחים ולתוצאות מחקריו ננקטו הפעולות האלה:

- הפצת המחקרים לנציגויות ישראל בחו"ל לצורכי הסברה;
- הצגת המחקרים על-ידי משרד החוץ, בשיתוף מתאם פעולות הממשלה בשטחים, לנציגים רשמיים של המדינות התורמות לרשות הפלסטינית, בעיקר המדינות שתרמו להדפסת ספרי הלימוד;
- הצגת המחקרים לגופים בין-לאומיים חוץ-ממשלתיים (כגון "הליגה למניעת השמחה") לצורכי הסברה.

בתשובת מתאם פעולות הממשלה בשטחים על פנייתנו נכתב כי הצגת המחקרים מעל במות בין-לאומיות שונות הביאה ל"עידון ומיתון מסוים, אם כי בלתי מספיק, בספרי הלימוד שהודפסו בשנים האחרונות". כך, למשל, בחלק מספרי הלימוד סומנו במפות הגבולות בין ישראל לרשות הפלסטינית. עוד צוין בתשובה כי ממצאי המחקרים שימשו בסיס לדיונים בוועדה המשותפת הישראלית-פלסטינית-אמריקנית למניעת הסתה בתקופה שזו פעלה. נוסף על כך צוין בתשובה כי מוסדות בין-לאומיים כגון הבנק העולמי דרשו מהרשות הפלסטינית לתקן את הספרים כתנאי לתמיכה בהדפסתם.

יש לציין כי בעבר התגלעו מחלוקות שונות סביב המסקנות בדוחות של מתאם פעולות הממשלה בשטחים בכל הקשור לספרי הלימוד הפלסטיניים, וכי בשנים הראשונות לחקירת הנושא על-ידי גוף זה חלו שינויים מהותיים במסקנות עצמן. על-פי סקירה שפרסם העיתונאי עקיבא אלדר בעיתון "הארץ", בדוח הראשון שפרסם משרד המתאם בתחום זה, בסוף שנת 2000, צוין בין היתר כי בהשוואה לספרי הלימוד המצריים והירדניים ששימשו בעבר יש שיפור בספרי הלימוד הפלסטיניים החדשים, וכי "ניכר מאמץ מצד הפלסטינים למתן את רגשות האיבה כלפי ישראל".⁵⁶ לעומת זאת, בדוחות שפרסם משרד המתאם בשנים 2001 ו-2002 צוין כי ספרי הלימוד הפלסטיניים רוויים הסתה בעלת אופי דתי ולאומי וגורמים להעמקת השנאה ולליבוי האלימות. גם בדוחות מתאם פעולות הממשלה בשטחים מהשנים 2003-2004 צוין כי לצד שינויים מסוימים לחיוב (כגון סימון גבולות השטחים ברוב המפות וציון הסכמי השלום ובהם ההכרה ההדדית בין אש"ף לישראל), ספרי הלימוד הפלסטיניים עודם מעודדים

⁵⁵ פרט למקומות שבהם נאמר אחרת, המידע בפרק זה מתבסס על: רס"ן קובי גרצוולף, עוזר מתאם פעולות הממשלה בשטחים, משרד הביטחון, מכתבים, 23 במרס 2008 ו-17 באוגוסט 2008; המכתבים התקבלו באמצעות עו"ד רות בר, עוזרת שר הביטחון.

⁵⁶ עקיבא אלדר, "הסתה? לא בבית-ספרנו", הארץ, 9 בספטמבר 2004; רביב דרוקר ועפר שלח, בומרנג – כישלון המנהיגות באינתיפאדה השנייה, ירושלים: כתר, 2005.

דה-לגיטימציה של מדינת ישראל ואינם תורמים לחינוך התלמידים הפלסטיניים לחיים של דו-קיום בשלום עם ישראל.⁵⁷

נוסף על האמור, בסוף שנת 2002 התעוררה מחלוקת סביב מסקנות הדוחות האמורים בין המזרחן ד"ר מתי שטיינברג, ששימש יועץ ראש השב"כ לענייני פלסטינים, ובין מתאם פעולות הממשלה בשטחים דאז, האלוף עמוס גלעד, והמזרחן אריה שפיצן, האחראי לפרסום הדוחות באותה תקופה. שטיינברג טען כי בניגוד למסקנות שבדוחות מתאם פעולות הממשלה בשטחים ניכרו בספרי הלימוד הפלסטיניים החדשים שיפורים יחסיים, ולדבריו יש בהם מסרים של איפוק וריסון (אף כי עדיין לא מסר מובהק של שלום ופיוס). גלעד ושפיצן דחו את דברי שטיינברג והביעו תמיכה נחרצת במסקנות שהוצגו בדוחות מאותן שנים.⁵⁸

בשנת 2008 השלים משרד מתאם פעולות הממשלה בשטחים דוח מחקר נוסף מטעמו, על ספרי הלימוד לכיתות י"א וי"ב במערכת החינוך הפלסטינית שהודפסו בשנים 2005–2007. על-פי תשובת המשרד נמצא במחקר זה כי, ככלל, ספרי הלימוד החדשים ממשיכים להציג מסרים אנטי-ישראליים השוללים, גם אם בעקיפין, את זכות הקיום של ישראל. במחקר נמצא עוד כי בספרי הלימוד החדשים נכללים מסרים סותרים בנושאים כגון דמוקרטיה וזכויות האדם, ומתבטאת בהם מגמה של אסלאמיזציה בחברה הפלסטינית ובמערכת החינוך שלה. להלן כמה מהממצאים הבולטים במחקר זה, המוצגים תשובת משרד מתאם פעולות הממשלה בשטחים:

• היחס לישראל –

- ◆ מספרי הלימוד עולה התפיסה שהנוכחות היהודית בארץ אינה אלא קולוניאליזם; היהודים "אינם שייכים" לישראל, ו"שאלת היהודים" היא למעשה סוגיה אירופית בראש ובראשונה.
- ◆ יש במפות שבספרי הלימוד התעלמות מקיומה של ישראל. בטקסט שבספרים ישראל מכונה לעתים "הישות הציונית" או "הכנופיות הציוניות". היישובים היהודיים בתחומי "הקו הירוק" מכונים מושבות קולוניאליות.
- ◆ קיומה של מדינת ישראל כמדינה יהודית מוצג כאחת מצורות הגזענות, וכך מוצג גם חוק השבות.
- ◆ יש בספרים התעלמות מהשוואה ואף בתיאור מלחמת העולם השנייה אין כל אזכור שלה.

• אסלאמיזציה של החברה הפלסטינית / התנגדות לערכי המערב –

- ◆ בספרי החינוך האסלאמי מוצגת תפיסה נוקשה של חוקי השריעה כמקור מחייב להתנהלות כל תחומי החיים.

⁵⁷ חנן גרינברג, "דוח: ספרי הלימוד ברשות שינו אך במעט היחס לישראל", *ynet-חדשות*, 21 ביולי 2004.

⁵⁸ עקיבא אלדר, "הסתה? לא בבית-ספרנו", *הארץ*, 9 בספטמבר 2004; רביב דרוקר ועפר שלח, *בומרנג – כישלון המנהיגות באינתיפאדה השנייה*, ירושלים: כתר, 2005.

◆ תפיסת העולם הכללית המוצגת בספרי הלימוד, ובייחוד בספרי החינוך האסלאמי, היא כי המערב מנסה לחדור לעולם המוסלמי ולפורר אותו באמצעות החדרת רעיונות כגון דמוקרטיה וזכויות אדם.

◆ יש בספרים דברי עידוד לגי'האד ול'מות קדושים", וכן ללחימה נגד ארה"ב בעירק.

לצד האמור לעיל, בדוח זה של מתאם פעולות הממשלה בשטחים צוין כי בחלק מהספרים משתקף יחס חיובי כלפי ערכי הדמוקרטיה, כלפי הכרה באחר הישראלי וכלפי קידום הנושא הפלסטיני בדרכי שלום (ומכאן המסקנה בדבר מסרים סותרים שצוינה לעיל). מסרים מסוג זה נמצאו בעיקר בספרי לימוד אנגלית, ולהערכת המתאם הסיבה לכך היא נגישות התכנים בספרים אלו למדינות המערב.

3.2. משרד החוץ⁵⁹

במענה על פניית מרכז המחקר והמידע של הכנסת העביר לידינו מר אביב שיר-און, סמנכ"ל תקשורת והסברה במשרד החוץ, פירוט של פעולות שנקט משרד החוץ בכל הקשור לתכנים של ספרי הלימוד הפלסטיניים. להלן עיקרי הפעולות שפורטו בתשובה:

• **העלאת סוגיית התכנים של ספרי הלימוד הפלסטיניים בפרט, והיעדר הכנה של הנוער הפלסטיני להיכרות, לפיוס ולהשלמה עם שכניו בכלל, בדיוני הפרלמנט האירופי והאספה הפרלמנטרית של מועצת אירופה –**

על-פי דיווח משרד החוץ, מאז ראשית העשור הנוכחי הציגו דיפלומטים ישראלים לחברי הפרלמנט האירופי ולצירי האספה הפרלמנטרית של מועצת אירופה ממצאים שונים על התכנים של ספרי הלימוד הפלסטיניים, וביקשו את פעולתם הדחופה בנדון. להלן פירוט כמה מהצעדים שנקטו בעקבות פעולה זו של משרד החוץ:

- חבר הפרלמנט האירופי פרנסואה זימרה מצרפת דרש מנציבות האיחוד האירופי להשיב מדוע מערכת החינוך הפלסטינית מקבלת סיוע כספי מהאיחוד שעה שבספרי הלימוד שלה נכללת תעמולה אנטישמית "אשר בכל מדינה חברה באיחוד האירופי היתה אסורה בשל החקיקה נגד הסתה וגזענות" (נובמבר 2000).

- חבר הפרלמנט האירופי ארמין לאשט מגרמניה ביקר ברשות הפלסטינית ביולי 2001 כדי לבדוק מקרוב אם חלו שינויים בתכנים של ספרי הלימוד הפלסטיניים. על-פי דיווח משרד החוץ, לאחר שחשף בביקורו כי דבר לא נעשה, דרש לאשט כי הפרלמנט האירופי יורה לנציבות האיחוד להקפיא את הסיוע לפלסטיניים בתחום החינוך. הצעה זו נדחתה ברוב של שני קולות (התנגדו לה חברי פרלמנט מהסיעה הסוציאליסטית וחברי פרלמנט הולנדים, אירים וסקנדינביים ממפלגות אחרות).

- האספה הפרלמנטרית של מועצת אירופה התייחסה בדיוניה כמה פעמים לסוגיית התכנים של ספרי הלימוד הפלסטיניים כחלק מעיסוקה הנרחב בסכסוך במזרח התיכון. בהחלטת מליאת האספה מס' 1245, מ-26 באפריל 2001, היתה בין היתר קריאה לרשות

⁵⁹ מר אביב שיר-און, סמנכ"ל תקשורת והסברה במשרד החוץ, מכתב, 14 באפריל 2008.

הפלסטינית "להנהיג רפורמה של ספרי הלימוד מתוך מאמץ למלא אחר הסכמי אוסלו ומתוך תפיסה של תרומה לשלום באמצעות מערכת החינוך".

- נשיא הפרלמנט האירופי האנס-גרט פוטרינג נדרש לסוגיית התכנים של ספרי הלימוד (הערביים והישראליים) בנאומו במליאת הכנסת בביקורו הרשמי בישראל במאי 2007. לדבריו, "השלום מתחיל בחינוך ילדינו", ויש לקיים בחינה מחודשת של ספרי הלימוד על-ידי מומחים מישראל, ממדינות ערב ומאירופה, "כדי לראות עד כמה הם עדיין מעבירים את הדעות הקדומות שלנו זה על זה ומעודדים סטריאוטיפים שאינם אמת".

לדברי מר בעז רודקין, מנהל מחלקת ארגונים אירופיים (מא"א) במשרד החוץ, במקביל לפעילות שהמשרד וגופים נוספים מקיימים בקרב פורומים פרלמנטריים באירופה בנושא ספרי הלימוד הפלסטיניים, מתקיימת בפורומים האלה פעילות דומה גם בהקשר של ספרי הלימוד הישראליים. לדברי מר רודקין, ד"ר נורית פלד-אלחנן מבית-הספר לחינוך באוניברסיטה העברית היא ממובילי העיסוק בסוגיה זו; מפעם לפעם היא מופיעה בפורומים האמורים ומלינה על התעלמות מ"הקו הירוק" בספרי לימוד ישראליים ועל הטמעת מסרים מוסווים בהם על אודות ה"פרימיטיביות של הערבים".

• העלאת סוגיית היחס ליהודים בספרי הלימוד הפלסטיניים בפני נציבות האיחוד האירופי –

על-פי דיווח משרד החוץ, במפגשים של נציגים ישראלים עם בעלי תפקידים מקבילים בנציבות האיחוד האירופי הם מעלים באופן שוטף את נושא היחס הבעייתי ליהודים בספרי הלימוד הפלסטיניים (יצוין כי לפי משרד החוץ נציבות האיחוד האירופי היא האחראית מבחינה משפטית ומוסרית לכספי הסיוע לרשות הפלסטינית, גם בתחום החינוך). עם זאת, התשובה הנפוצה על פניות הנציגים הישראלים בנושא זה היא שבבדיקות שערכה הנציבות האירופית (של ספרי הלימוד החדשים שהוציאה הרשות הפלסטינית עצמה) לא נמצאו מקרים של הסתה או של שנאת ישראל.

• העלאת סוגיית ההסתה בספרי הלימוד הפלסטיניים בפני גופים ובעלי תפקידים באו"ם –

אגף או"ם וארגונים בין-לאומיים (ארב"ל) במשרד החוץ עובד בנושא התכנים של ספרי הלימוד הפלסטיניים בשיתוף פעולה עם המכון למעקב אחר השפעות השלום (מכון CMIP) בראשות ד"ר יוחנן מנור, ומסייע למכון בהסדרת פגישות במדינות שונות. במסגרת פעילות זו הפגיש האגף לפני כשנה את נציגת מזכ"ל האו"ם לענייני ילדים וסכסוכים, רדיקה קומאראסואמי, בעת ביקורה בישראל, עם ד"ר מנור. בעקבות הביקור (שהתקיים ביולי 2007) פרסמה קומאראסואמי דוח ובו ציינה כי דנה בנושא זה גם עם ראש הרשות הפלסטינית אבו מאזן, וכי הרשות הפלסטינית הביעה נכונות לבדוק דרכים לשיתוף פעולה עם ממשלת ישראל בבדיקת תוכניות הלימודים בבתי-הספר בשני הצדדים, כדי למנוע הסתה לאלימות ולגבש תוכנית שיטתית לחינוך לשלום.

נוסף על האמור לעיל, המבוסס על תשובות של משרד החוץ על פניות קודמות של מרכז המחקר והמידע של הכנסת, נראה כי גם כיום משרד החוץ ממשיך להעלות לעתים את נושא ההסתה בספרי הלימוד הפלסטיניים במסגרת פעילותו, אם כי לא ברור באיזו תדירות ובאלו רמות פעילות זו נעשית. כך, למשל, בתדרוך כתבים זרים שקיים סגן שר החוץ דני אילון בפברואר 2010 נטען כי הרשות הפלסטינית עושה

שימוש בכספים שנתרמים לה על-ידי הקהילה הבין-לאומית להסתה נגד ישראל, בין היתר באמצעות מערכת החינוך.⁶⁰

יצוין כי בעת כהונת הממשלה הקודמת, במסגרת שיחות המשא-ומתן בראשות שרת החוץ דאז, ציפי לבני, ועמיתה הפלסטיני אחמד קריע (אבו עלא), שקלו שני הצדדים להקים מנגנון חדש ומוסכם לבדיקת ספרי הלימוד הישראליים והפלסטיניים כאחד, במטרה לסלק מהם תכנים שמסיתים לאלימות או לחוסר סובלנות. על-פי דיווח בעיתון "הארץ", אחד מצוותי המשא-ומתן, שעסק בנושא: תרבות ושלוש, הגיש ללבני ולקריע כמה הצעות ראשוניות לדרכי טיפול בהסתה במסגרת הסכם קבע בין ישראל ובין הרשות הפלסטינית. אחת ההצעות היתה שמומחים מכל צד יבחנו בנפרד את ספרי הלימוד של הצד השני ויכינו הערות ובקשות לשינוי תכנים. הצעה אחרת היתה להקים צוות מומחים משותף שיגדיר קריטריונים לבחינת ספרי הלימוד ויערוך בדיקה מקבילה של הספרים בשני הצדדים. תגובת משרד החוץ לעיתון "הארץ" בנושא זה היתה כי המשרד אינו מוסר פרטים מחדר המשא-ומתן, וכי לפי ההבנות עם הרשות הפלסטינית "שום נושא אינו מסוכס עד שהכול מסוכס".⁶¹ מבירור נוסף שערכנו לאחרונה עם משרד החוץ עולה כי עקב חילופי השלטון בישראל הופסקה עבודת הצוות המדובר בטרם סיים את עבודתו, ולפיכך לא הוגשו המלצות מגובשות וסופיות בנושא זה.

עוד בנושא זה יש לציין כי לדברי ד"ר סאיב עריקאת, הממונה על המשא-ומתן ברשות הפלסטינית, בכנס "העיר" לחינוך שנערך בחולון באוגוסט 2009, יו"ר הרשות הפלסטינית מחמוד עבאס (אבו מאזן) **הציע בפגישתו עם נשיא ארה"ב ברק אובמה כי הצדדים יחדשו את פעילות הוועדה המשולשת למניעת הסתה, חרף הקשיים בחידוש המשא-ומתן המדיני, לדבריו (הדברים נאמרו בטרם החלו שיחות הקירבה" בין ישראל לפלסטינים), מתוך הכרה בחשיבותו של החינוך לשלוש.**⁶² על-פי דיווחים בכלי התקשורת חזר יו"ר הרשות הפלסטינית על הצעה זו גם בפגישות עם גורמים יהודיים וישראליים בארה"ב בעת ביקורו שם ביוני 2010. בשלב זה לא ברור אם הצעה זו אומנם הועברה לישראל ואם היתה תגובה רשמית עליה.

⁶⁰ משרד החוץ, "תדרוך סגן שר החוץ לתקשורת הזרה בנושא שימוש הרשות הפלסטינית בכספי הקהילה הבין-לאומית להסתה", באתר האינטרנט, [http://www.mfa.gov.il/MFAHeb/Spokesman/2010/Deputy_Fm_Ayalon - 20Funding Hate 010210](http://www.mfa.gov.il/MFAHeb/Spokesman/2010/Deputy_Fm_Ayalon_-_20Funding_Hate_010210), כניסה: 16 בפברואר 2010.

התדרוך נערך בשיתוף ארגון לא ממשלתי בריטי – "The TaxPayers' Alliance", שפרסם דוח שכותרתו "החינוך הפלסטיני לשנאה מאז אנאפוליס". עיון בממצאים הקשורים לספרי הלימוד בדוח זה העלה כי הוא מבוסס, רובו ככולו, על ממצאי הדוח של ארגון Palestinian Media Watch אשר תוארו לעיל.

⁶¹ ברק רביד, "ישראל והרשות שוקלות לבדוק את ההסתה בספרי הלימוד", **הארץ**, 27 במאי 2008.

ראו גם התייחסות לנושא זה בפרסום של מכון IPCRI, באתר האינטרנט, <http://www.ipcri.org/files/cop.pdf>, וכן הצעה ברוח דומה במאמר זה: Gershon Baskin, "Encountering Peace: The first in a two-part series on what Israelis and Palestinians teach their young", **Jerusalem Post**, April 20th 2009.

⁶² מתוך דבריו של ד"ר סאיב עריקאת, ראש הצוות הפלסטיני למשא-ומתן עם ישראל, במסגרת פאנל שכותרתו "השלוש מתחיל בכיתה" בכנס "העיר" לחינוך, 26 באוגוסט 2009.

3.3. משרד החינוך

מעורבותו של משרד החינוך בנושא ספרי הלימוד הפלסטיניים מתמקדת בנעשה בתי-הספר הרשמיים והמוכרים של מערכת החינוך במזרח-ירושלים, אשר באחריותו.⁶³ יוזכר כי על-פי מידע שמסרה למרכז המחקר והמידע של הכנסת הגב' סוהילה אבו-גוש, סגנית מנהלת מנח"י (המינהלה לחינוך ירושלים – גוף משותף למשרד החינוך ולעיריית ירושלים) למגזר הערבי, בכל מוסדות החינוך הרשמיים במזרח-ירושלים לומדים כיום על-פי תוכנית הלימודים וספרי הלימוד הפלסטיניים, למעט בבית-הספר התיכון בבית-צפאפא, שנלמדות בו במקביל תוכנית הלימודים הפלסטינית ותוכנית הלימודים הישראלית. נוסף על כך, רוב מוסדות החינוך המוכרים שאינם רשמיים מלמדים גם הם על-פי תוכנית הלימודים הפלסטינית, ורק במיעוט קטן מלמדים על-פי תוכנית הלימודים הישראלית.⁶⁴ יש לציין כי בתי-הספר הרשמיים במזרח-ירושלים מוסיפים לתוכנית הלימודים את הוראת השפה העברית, מכיתה ג', בהיקף של 3-4 שעות שבועיות.

כאמור, בדיון שנערך בוועדת החינוך של הכנסת במאי 2007, והוצגו בו ממצאים המעידים על יחס שלילי כלפי מדינת ישראל והיהודים בספרי הלימוד הפלסטיניים החדשים, הביעו חברי הכנסת זעם על כך שמדינת ישראל מממנת את מערכת החינוך במזרח-ירושלים, אך במקביל נלמדים בה תכנים המסיתים נגד ישראל ונגד היהודים, ומתגובת נציגי משרד החינוך שהשתתפו באותו דיון השתמע שהדבר נעשה ללא פיקוח של ממש.⁶⁵

בדיקת הנושא על-ידי מרכז המחקר והמידע של הכנסת העלתה כי מנח"י מקיימת כבר שנים פיקוח מסוים על ספרי הלימוד הפלסטיניים המשמשים בתי-הספר הרשמיים במזרח-ירושלים ומעבירה את הספרים המתקבלים מהרשות הפלסטינית לקריאה מדוקדקת על-ידי בודק חיצוני שמסמן כל קטע שיש בו הסתה נגד ישראל או היהודים. לאחר מכן הספרים נשלחים להדפסה מחדש, ללא הקטעים שנפסלו על-ידי המשרד. כך נעשה הן לגבי ספרים חדשים והן לגבי ספרים המתפרסמים במהדורה מחודשת. במקביל מנח"י מעבירה הנחיות ברורות לכל בתי-הספר הרשמיים במזרח-ירושלים שלא

⁶³ אף שמעורבות המשרד מתמקדת כאמור בנעשה במזרח-ירושלים, יש לציין שבעבר פנתה שרת החינוך דאז, לימור לבנת, במכתב רשמי לראש ממשלת דנמרק ונשיא האיחוד האירופי באותה עת, אנדרס פוג-ראסמוסן, וביקשה ממנו לפעול להפסקת התעמולה שהרשות הפלסטינית מנהלת נגד ישראל באמצעות ספרי לימוד שהאיחוד האירופי מממן ובניגוד לעקרונותיו. מתוך: רנית נחום-הלוי, "לבנת קוראת לאיחוד האירופי להפסיק מימון ספרי לימוד המסיתים לאנטישמיות", Nfc-חדשות, 9 באוקטובר 2002.

לצד מוסדות החינוך הרשמיים והמוכרים שאינם רשמיים פועלים במזרח-ירושלים גם בתי-ספר פרטיים שאינם מוכרים מטעם משרד החינוך, המופעלים בידי גופים פרטיים עסקיים, בידי גופים דתיים (כגון הווקף המוסלמי וכנסיות נוצריות) ובידי אונר"א. יש להבהיר כי גם רוב מוסדות החינוך המוכרים הם בבעלות פרטית של עמותות, גופים עסקיים וגופים דתיים, כולל הווקף המוסלמי.

⁶⁴ מרכז המחקר והמידע של הכנסת, החינוך במזרח ירושלים, כתב יובל וורגן, 16 באוקטובר 2006, באתר האינטרנט של הכנסת; הדברים אושרו במכתבה של הגב' סוהילה אבו-גוש, סגנית מנהל מנח"י, 26 בינואר 2010; במכתב זה צוין כי בבסיס תוכנית הלימודים הפלסטינית מרכיבים רבים מתוכנית הלימודים הירדנית שהיתה נהוגה בעבר.

הרחבה בדבר השתלשלות העניינים שהובילה לשימוש בספרי הלימוד הפלסטיניים במזרח-ירושלים ראו במסמך מרכז המחקר והמידע של הכנסת, מערכת החינוך במזרח-ירושלים: כיתות לימוד ותוכניות לימודים, כתב יובל וורגן, 10 במאי 2010, באתר האינטרנט של הכנסת.

⁶⁵ ועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת, פרוטוקול מס' 174, של ישיבת 20 במרס 2007. הנושא עלה שוב על סדר-יומה של הכנסת כשנה לאחר מכן, כאשר בשאילתא שהציג הה"כ אריה אלדד לשרת החינוך נשאלה השרה תמיר "האם במזרח-ירושלים ממשיכים ללמד על-פי תוכנית הלימודים הירדנית-פלסטינית, והאם אין בתוכנית הלימודים מרכיבים של שנאה ושלילת קיומה של ישראל כמדינה יהודית". תשובת השרה תמיר היתה כי במזרח-ירושלים לומדים על-פי תוכנית הלימודים הירדנית (ראו הערת הגב' אבו-גוש בהערת השוליים הקודמת); משרד החינוך בודק את התכנים, ומוציא את התכנים שהוא מוצא לא ראויים ללמידה. דברי הכנסת, פרוטוקול הישיבה ה-262 של הכנסת ה-17, 22 ביולי 2008.

לאפשר שימוש בספרי לימוד פלסטיניים שנרכשו באופן עצמאי, אלא רק בספרי הלימוד אשר עברו בדיקה והדפסה מחדש. העלות השנתית של הדפסת הספרים מחדש היא 2.5–3 מיליון ש"ח.⁶⁶

עם זאת העלתה בדיקתנו כי לעומת מוסדות החינוך הרשמי, שמתקיים בהם פיקוח כאמור, הרי במוסדות החינוך המוכר שאינו-רשמי במזרח-ירושלים, שכשליש מתלמידי האזור לומדים בהם,⁶⁷ וגם הם מקבלים מימון נרחב מהממשלה, אין פיקוח של ממש על ספרי הלימוד, וככל הנראה משמשים בהם ספרי לימוד פלסטיניים שלא עברו כל בדיקה. בתשובה על פנייתנו האחרונה בעניין זה אל משרד החינוך נמסר כי עתה יבחן מחדש את מדיניותו, מתוך כוונה לאכוף את הפיקוח על ספרי הלימוד גם במוסדות החינוך המוכר שאינו רשמי.

יש לציין כי על-פי נתוני מנח"י, מספר הלומדים בבתי-ספר מוכרים שאינם רשמיים במזרח-ירושלים כמעט הוכפל בארבע השנים האחרונות בלבד: מ-9,220 תלמידים בשנת תשס"ו (2005/06) ל-17,779 בשנת תש"ע (2009/10),⁶⁸ ולנוכח הקושי בבניית מוסדות חינוך רשמיים חדשים (והקושי של התושבים לממן את שכר הלימוד במוסדות פרטיים לחלוטין), יש לשער כי הגידול במספר הלומדים במוסדות המוכרים יימשך. כמו כן נציין כי בבדיקתנו נמצא שהתקציב השנתי שמשרד החינוך מקצה לבתי-הספר המוכרים שאינם רשמיים במזרח-ירושלים, בעבור שעות תקן בלבד, מסתכם בכ-77 מיליון ש"ח בשנה (נתוני שנת הלימודים תשס"ט).⁶⁹ מכאן שיש חשיבות רבה להסדרת הפיקוח על המוסדות האלה בכלל ההיבטים.

בהקשר של ספרי הלימוד נציין עוד כי ממאמר שפרסמו לאחרונה החוקרים פרופסור גד יאיר וד"ר סמירה עליאן בנושא החינוך במזרח-ירושלים עולה כי לעתים קרובות חל עיכוב בחלוקת ספרי הלימוד הפלסטיניים שעברו בדיקה מטעם משרד החינוך הישראלי לתלמידים במוסדות החינוך הרשמי, והתלמידים מקבלים את הספרים רק זמן מה לאחר פתיחת שנת הלימודים. בשל העיכוב הורי התלמידים רוכשים במקרים רבים באופן עצמאי את הספרים הפלסטיניים המקוריים, שלא עברו כל בדיקה או צנזורה, ומשתמשים בהם ללא אישור פורמלי של בית-הספר.⁷⁰ ממצאים דומים עלו בעבר גם

⁶⁶ הגב' סוהיילה אבו-גוש, סגנית מנהל מנח"י, מכתב, 26 בינואר 2010. יש לציין כי בדיוני ועדת החינוך של הכנסת הועלו בעבר טענות מצד גורמים שונים על כך שלמרות הדפסת הספרים מחדש, בפועל לא מתבצעת בדיקה מקיפה של התכנים ולא מוצאים מן הספרים כל הקטעים אשר ראוי היה שיוצאו.

⁶⁷ מכלל התלמידים בחינוך הרשמי ובחינוך המוכר שאינו רשמי בלבד.

⁶⁸ בנתון לא נכללים גני-ילדים. מתוך: מנח"י, שנתון החינוך בירושלים, שנת תש"ע, באתר האינטרנט של עיריית ירושלים, http://www.jerusalem.muni.il/jer_sys/education/shnatonNew/shnaton.asp?year=2009, כניסה: 2 במרס 2010.

במכתבה של הגב' סוהיילה אבו-גוש, סגנית מנהל מנח"י, מ-26 בינואר 2010, צוינו נתונים גבוהים יותר (שככל הנראה נכללים בהם גם תלמידים בגני-ילדים), אך באותו יחס בין מספר הלומדים בחינוך הרשמי למספר הלומדים בחינוך המוכר שאינו רשמי: כ-42,000 תלמידים ברשמי לעומת כ-21,000 תלמידים במוכר.

⁶⁹ מרכז המחקר והמידע של הכנסת, עיבוד נתונים שהתקבלו ממר עדי קורסיה, מנהל תחום תקצוב פורמלי במינהל כלכלה ותקציבים במשרד החינוך, 11 במרס 2010.

⁷⁰ Gad Yair and Samira Alayan, "Paralysis at the top of a roaring volcano: Israel and the schooling of Palestinians in East Jerusalem", *Comparative Education Review* Vol. 53, No. 2, 2009, pp. 235–257.

במאמר זה מצוטטים גם דברים שאמר שר החינוך לשעבר של הרשות הפלסטינית, שלפיהם יש בתי-ספר רבים במזרח-ירושלים שישראל מתייחסת אליהם כאל בתי-ספר פרטיים המשתייכים לווקף המוסלמי, אף שהם מופעלים תחת חסות הרשות הפלסטינית כאילו היו בתי-ספר ציבוריים המשתייכים אליה.

דברים אלה נתמכים גם בדוח שפרסם המשרד לתיאום עניינים הומניטריים (OHCA) של האו"ם בינואר 2008 בנושא ההשלכות ההומניטריות של הגדר בגדה המערבית על הקהילות הפלסטיניות – ירושלים המזרחית, ולפיו בתי-הספר של הווקף המוסלמי במזרח-ירושלים פועלים "תחת סמכותו של משרד החינוך וההשכלה הגבוהה הפלסטיני". עוד נכתב בדוח זה כי "כיום, ב-53 בתי-הספר העירוניים של ירושלים המזרחית, ישראל אחראית ברמה האדמיניסטרטיבית ואילו הרשות הפלסטינית מחליטה בנושאים שונים דוגמת תוכנית הלימודים, ספרי לימוד ובחינות". באתר האינטרנט של המשרד, http://www.ochaopt.org/documents/Jerusalem_report_Hebrew_web_July2007.pdf, כניסה: 26 באוגוסט 2009.

מדוח של מבקרת עיריית ירושלים.⁷¹ נראה כי גם בעניין זה נדרשות הסדרה נוספת והגברת הפיקוח מטעם משרד החינוך.

4. תגובות הרשות הפלסטינית

במהלך הכנת מסמך זה ביקשנו לפנות לרשות הפלסטינית לשם קבלת תגובתה העדכנית והרשמית בנושא, אולם הדבר לא התאפשר. עם זאת יצוינו להלן כמה התייחסויות מהעבר של גורמים רשמיים ברשות הפלסטינית:

◆ **משרד החינוך וההשכלה הגבוהה הפלסטיני פרסם בעבר באתר האינטרנט שלו התייחסויות והבהרות לעניין התכנים של ספרי הלימוד הפלסטיניים. להלן עיקרי הדברים שפורסמו:**⁷²

- משרד החינוך הפלסטיני דוחה את הטענות בדבר הסתה בספרי הלימוד הפלסטיניים החדשים וטוען שהן נובעות ממניעים פוליטיים בלבד.
- תוכניות הלימודים החדשות שפותחו ברשות הפלסטינית מכוונות בין היתר לפיתוח חשיבה ביקורתית בקרב התלמידים ולהקניית ערכים דמוקרטיים ואוניברסליים (זכויות אדם, חופש הביטוי, שלטון החוק, תרומה לחברה, פלורליזם וסובלנות, מודעות סביבתית) ובהם גם ערך הכבוד לתרבויות אחרות.
- פיתוח ספרי הלימוד הפלסטיניים החדשים נעשה בתנאים מורכבים של מתיחות מדינית וביטחונית. בד בבד, יש ציפייה ברורה של הציבור ממערכת החינוך הפלסטינית שתתמוך גם בשאיפות הלאומיות הפלסטיניות, המבוססות על המשפט הבין-לאומי. על אף המציאות הפוליטית הקשה שהפלסטיניים נתונים בה, תוכניות הלימודים וספרי הלימוד לא תוכננו כך שיהיה אפשר להשתמש בהם כבמכשיר פוליטי, אלא לאור מטרות חינוכיות בלבד (זאת ועוד, בראשית חיבורם של ספרי הלימוד החדשים הציפייה היתה שהם ישמשו בתקופה שבה כבר הושג שלום).
- ספרי הלימוד היו נתונים לבחינה קפדנית של גופים ביקורתיים שונים, ובהם מכון CMIP, ללא בחינה מקבילה של ספרי הלימוד הישראליים. בכמה מהדוחות שעסקו בספרי הלימוד הפלסטיניים יש פרשנויות מוטעות הנובעות מהיעדר כלים מתודולוגיים הולמים. משרד החינוך וההשכלה הגבוהה הפלסטיני הזהיר פעמים רבות מהאופי התעמולתי של דוחות מכון CMIP, ובהמשך פרסם הבהרות שלפיהן מחקרים בלתי תלויים חזרו ואישרו כי ספרי הלימוד הפלסטיניים מתאפיינים ב"אוריינטציה של שלום" (peaceful orientation) ובעקביות, בלי שיהיו נתונים להשפעת הנסיבות הפוליטיות.

⁷¹ עיריית ירושלים – מבקרת העירייה, דוח ביקורת לשנים 2003/4 (פרק 7 – מערכת החינוך במזרח העיר).

⁷² The Palestinian National Authority, Ministry of Education and Higher Education, Palestinian Curriculum Development Center: The myth of incitement in Palestinian textbooks, June 2005. Update on the Palestinian Curricula Project, August 2003; Highlights of the Palestinian Experience in Curriculum Development, May 2002; The Palestinian Curriculum and Textbooks - Clarification from the Palestinian Ministry of Education, October 2001.

◆ ד"ר סלאח יאסין, ראש המרכז הפלסטיני לפיתוח תוכניות לימודים, התייחס לנושא זה בהרצאה שנשא בפני משלחת אקדמית מנורבגיה אשר ביקרה בבית-לחם בנובמבר 2006. ד"ר יאסין ציין כי ספרי הלימוד הפלסטיניים החדשים היו במחלוקת בין ישראל לבין הרשות הפלסטינית עקב טענות מהצד הישראלי בדבר מסרים שליליים שכביכול יש בהם. לדברי ד"ר יאסין, גופים בין-לאומיים שבדקו את הספרים במהלך השנים – בהם אונסק"ו וצוות מומחים איטלקי-גרמני – לא מצאו בהם ביטויי אנטישמיות ולמעשה אישרו את תכניהם. כמו כן, לדבריו, ממשלת ארה"ב ערכה שימוע מיוחד בנושא ספרי הלימוד הפלסטיניים, שאחריו לא התקבלה במשרד החינוך הפלסטיני כל פנייה נוספת בעניין זה.⁷³

◆ ד"ר נאסר אל-דין שאער, אשר שימש סגן ראש הממשלה הפלסטינית ושר החינוך מטעם "חמאס" (ואף נעצר בעבר פעמיים על-ידי ישראל), ציין בריאיון לעיתון "מעריב" בדצמבר 2006 כי מדינת ישראל אינה מופיעה בספרי הלימוד הפלסטיניים כיוון ש"לא יעלה על הדעת שאני אלמד את התלמידים שלי שזו מדינת ישראל. זה בלתי אפשרי. גם פלסטין אינה מופיעה במפות שלכם. בספרים שלנו ובספרים שלכם מופיעה אותה מדינה – אתם קוראים לה ישראל, אנחנו קוראים לה פלסטין". ד"ר שאער ציין עוד כי תוכניות הלימודים ברשות הפלסטינית מחנכות לביטחון וליציבות ואינן מצריכות שום שינוי. לדבריו אין בספרי הלימוד הפלסטיניים החדשים כל הסתה.⁷⁴

4.1. הערה נוספת לעניין הרשות הפלסטינית – רצועת-עזה

כידוע, ביוני 2007 השתלטה תנועת "חמאס" באופן חד-צדדי על מוסדות השלטון ברצועת-עזה, והיא שולטת בהם מאז (זאת לאחר שבבחירות למועצה המחוקקת הפלסטינית שנערכו בשנת 2006 זכתה תנועת 'חמאס' ברוב המושבים, ובתקופה שלאחר מכן התפתחו עימותים בינה לבין תנועת 'פתח'). יש גורמים הטוענים כי לנוכח השתלטות ה"חמאס" ניכרת "האצה במגמת האסלאמיזציה וההקצנה של הרצועה, כאשר 'חמאס' מכשירה בהדרגתיות את האווירה ליתר אדיקות וחזרה לדת ברוח האידיאולוגיה שלה". על-פי טענה זו, **מגמת האסלאמיזציה וההקצנה באה לידי ביטוי בין היתר במערכת החינוך ברצועה**, למשל בהרחבת לימודי הדת ובמינוי מורים המזוהים עם "חמאס", מתוך כוונה להכשיר "דורות חדשים של בני נוער בעלי אידיאולוגיה אסלאמית-רדיקלית על-פי הפרשנות הפוליטית של ה'חמאס', חדורי שנאת ישראל".⁷⁵ מנגד יש כמה עדויות לכך שלמרות הצהרות שונות של 'חמאס', לפחות בחלק מהמקרים לא חל כל שינוי מהותי בהתנהלות היום-יומית. כך, למשל, נטען כי

⁷³ מתוך מסמכים המתעדים ביקור של משלחת אקדמית מנורבגיה באוניברסיטת בית-לחם, באתר האינטרנט של Vestfold University College, <http://www-lu.hive.no/ansatte/ow/documents/Reflecturedr.Yasin.doc>, כניסה: 20 במאי 2008.

⁷⁴ עמית כהן, "אנחנו לא רוצים לזרוק אתכם לים" – ריאיון עם נאסר אל-דין שאער, **מעריב** (מוסף השבת), 22 בדצמבר 2006.

⁷⁵ שירות הביטחון הכללי, תהליכי האסלאמיזציה ברצועת-עזה מאז השתלטות "חמאס", מעודכן לנובמבר 2009, באתר האינטרנט, <http://www.shabak.gov.il/publications/study/Pages/islam111110.aspx>, כניסה: 7 באפריל 2010; המרכז למורשת המודיעין – מרכז המידע למודיעין וטרור, "המאבק על אופי החינוך ברצועת-עזה", באתר האינטרנט של המרכז, http://www.terrorism-info.org.il/malam_multimedia/Hebrew/heb_n/html/hamas_082.htm, ספטמבר 2009, כניסה: 7 באפריל 2010.

הנחיה שפרסם ה"חמאס" המחייבת את התלמידות להופיע לבתי-הספר בשמלות ארוכות לא נאכפה ובפועל לא חל שינוי בלבוש התלמידות מאז תפס ה"חמאס" את השלטון.⁷⁶

נזכיר כי לאחרונה דווח בכלי התקשורת כי נתגלע עימות בין ה"חמאס" ובין אונר"א על רקע כוונת אונר"א לשלב לראשונה את נושא השואה בתוכניות הלימודים בבתי-הספר שהיא מפעילה ברצועת-עזה. על-פי הפרסומים, "חמאס" התנגד נחרצות לכוונה זו.⁷⁷ יש הטוענים כי מדובר בסממן של עימות רחב יותר בין ה"חמאס" לבין אונר"א, בין היתר על השליטה בתוכני הלימוד בבתי-הספר ברצועת-עזה.⁷⁸

בשלב זה נראה שאין בידינו מידע מספק על שינויים שחלו בתקופה האחרונה בתוכני הלימוד ובספרי הלימוד ב-550 בתי-הספר הציבוריים הפועלים ברצועת-עזה. יש לציין שמערכת הבחינות הפלסטינית (תווגייה), המקבילה לבחינות הבגרות הישראליות, חלה גם כיום באופן אחיד הן על שטחי יהודה ושומרון והן על רצועת-עזה.

5. תגובות נוספות

- משרד החוץ של ארה"ב מפרסם מדי שנה את "דוח חופש הדת הבין-לאומי". בדוח לשנת 2009 צוין בין היתר כי משרד החינוך וההשכלה הגבוהה הפלסטיני תיקן את ספרי הלימוד שבאחריותו וכי ממחקר של מכון IPCRI שמומן על-ידי ממשלת ארה"ב עלה שהתכנים בספרי הלימוד אינם הסתה לשמה, אך עדיין יש בהם מקרים של חוסר איזון, הטיה ואי-דיוקים. עם זה, מבקרים אחרים של ספרי הלימוד הפלסטיניים הדגישו כי בדרך כלל יש בספרים התעלמות מהקשר היהודי ההיסטורי לישראל ולירושלים.⁷⁹

- הילרי קלינטון, כיום שרת החוץ של ארה"ב, התבטאה במהלך כהונתה כסנטורית כמה פעמים בנושא ספרי הלימוד הפלסטיניים (בין היתר השתתפה בשימוע המיוחד בתת-הוועדה של ועדת ההקצבות בסנאט אשר הוזכר לעיל [בסעיף 2.2.1](#) במסמך זה). בפברואר 2007 השתתפה קלינטון במסיבת עיתונאים בסנאט שבה הוצג הדוח של ארגון "מבט לתקשורת פלסטינית", הנזכר לעיל, וציינה כי היא מוטרדת מהממצאים, המעידים על החרפת הבעיה, ומכך שספרי הלימוד הפלסטיניים אינם עוסקים בחינוך אלא בהחדרת רעיונות למוחם של התלמידים. קלינטון ציינה עוד כי מאז העלאת הנושא לפני כמה שנים לא היתה התנערות הולמת של הרשות הפלסטינית מהסתה.⁸⁰

⁷⁶ BBC News, "Women in Gaza: Life under Hamas", March 20th, 2010.

⁷⁷ אבי יששכרוף, "עזה סוערת: האם ילמדו את השואה בבתי-הספר ברצועה", **הארץ**, 30 באוגוסט 2009; תום שגב, "שיעור היסטוריה: למרות התנגדות ה'חמאס', האו"ם נחוש ללמד את ילדי עזה על השואה", **הארץ**, 19 באוקטובר 2009 (פורסם גם באתר אונר"א בעברית).

⁷⁸ המרכז למורשת המודיעין – מרכז המידע למודיעין וטרור, "המאבק על אופי החינוך ברצועת-עזה", באתר האינטרנט, ראו לעיל הערה 75.

⁷⁹ U.S. Department of State, International Religious Freedom Report 2009, Israel and the occupied territories, October 2009, <http://www.state.gov/drl/rls/irf/2009/127349.htm>, כניסה: 11 במרץ 2010.

דברים דומים הופיעו גם בדוחות משרד החוץ של ארה"ב בשנים 2008 ו-2007.

⁸⁰ יצחק בן-חורין, "ספרי לימוד פלסטיניים מציגים עולם בלי ישראל", **ynet-חדשות**, 8 בפברואר 2007; גיל תמרי, "לפתוח ספרים", **חדשות 10** (באתר האינטרנט "נענע"י), 17 בפברואר 2007;

Margaret Hall, "Clinton blasts Palestinian Textbooks", **Washington Report on Middle East Affairs** Vol. 26, Issue 3, April 2007, p. 67.

- כאמור, עקב פרסום חלק מהדוחות המוצגים במסמך זה פורסמו בכלי התקשורת תגובות מצד הרשות הפלסטינית ומצד אישים וגופים אחרים. אין באפשרותנו להביא כאן את כלל התגובות שפורסמו בתקשורת, אולם ראוי לציין כי במאמר שפרסם בשנת 2004 ד"ר רוג'ר אוונסטרופ (יועץ חינוכי שהשתתף בצוות היועצים המוזכר בדוח אוונסק"ו משנת 2006 ועמד בראש צוות יועצים שחיבר בשנת 2005 **דוח נוסף בנושא ספרי הלימוד הפלסטיניים**)⁸¹, נטען כי הטענות בדבר הסתה בספרי הלימוד הפלסטיניים נובעות מהקצנה מכוונת של העובדות בשל מניעים פוליטיים.⁸² ד"ר אוונסטרופ הזכיר במאמרו כי בשנת 2002 פרסמה נציבות האיחוד האירופי הצהרה שלפיה לא נמצאה הסתה בספרי הלימוד הפלסטיניים,⁸³ וכי יש דוחות נוספים אשר לדבריו מפריכים את טענת ההסתה.

לדברי ד"ר אוונסטרופ, אף שהמהדורות הראשונות של ספרי הלימוד הפלסטיניים החדשים אינן מושלמות, ככלל אפשר להשתמש בתוכניות הלימודים הפלסטיניות כמודל לחינוך המושתת על ערכים אסלאמיים חיוביים ועל קידום השלום ויישוב סכסוכים, וליישמו למשל באפגניסטן או בעירק (דברים אלה הופנו כלפי הממשל בארה"ב, אשר צוטט במאמר זה כמי שצייד בטענות בדבר הסתה).

- יש הגורסים כי הטענות בדבר הסתה בספרי הלימוד הפלסטיניים, או בדבר היעדר יחס חיובי יותר לישראל, כלל אינן רלוונטיות למצב שבו החברה הפלסטינית נתונה כיום. כך, למשל, פרופסור סמי עדוואן ציין בעבר כי ספרי הלימוד אינם יכולים להימנע משיקוף המציאות ותנאי החיים (ובשל כך נכללים בהם, לדבריו, "תיאורים רבים של הסבל הפלסטיני היומיומי תחת הכיבוש הישראלי"), שהתלמידים מודעים להם היטב גם בלא תיווך הספרים.⁸⁴

חוקרים נוספים עמדו גם הם בעבר על כך ששינוי בדימוי הישראלי כ"אחר" עשוי להתרחש רק כאשר ישתנו התנאים הסביבתיים.⁸⁵ היו גם מי שטענו שבמסגרת הדיון על הסתה יש לעתים הפרזה בהערכת השפעתם של ספרי הלימוד, שעה שבפועל יש השפעה רבה יותר להתבטאויות בתקשורת או לדרשות במסגדים, שעלולות להתאפיין בקיצוניות יתירה.⁸⁶

⁸¹ ראו הערה 36; כאמור, ד"ר אוונסטרופ (Dr. Roger Avenstrup) עמד בראש צוות יועצים (יחד עם Dr Patti Swarts), אשר חיבר בשנת 2005 **דוח בנושא ספרי הלימוד הפלסטיניים** מטעם גוף בשם Belgian Technical Cooperation (תאגיד סטטוטורי בלגי לענייני פיתוח ושיתוף פעולה שממשלת בלגיה היא המחזיקה הבלעדית במניותיו). הדוח מתפרסם באתר האינטרנט של המרכז לפיתוח תוכניות לימודים של הרשות הפלסטינית,

Belgian Technical Cooperation, "Peace is our dream" - An impact study of the Palestinian curriculum, January 2005, <http://www.pcdc.edu.ps/impact%20study%20report.pdf>.

דוח זה הוא אחד מעשרת הדוחות שנסקרו בדוח הסיכום של אוונסק"ו אשר הוצג לעיל ומוזכר לעתים קרובות בפרסומים של הרשות הפלסטינית כהוכחה לכך שאין הסתה בספרי הלימוד הפלסטיניים החדשים.

⁸² Roger Avenstrup, "Palestinian textbooks: Where is all the incitement?", **International Herald Tribune**, 18 December 2004.

ראו גם: Fouad Moughrabi, "The Politics of Palestinian Textbooks", **Journal of Palestine Studies** Vol. 31, No. 1, Autumn 2001, pp. 5-19.

⁸³ General Secretariat of the Council of the European Union, Press Statement – "Palestinian Schoolbooks", Brussels, 15 May 2002, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/misc/70923.pdf.

⁸⁴ סמי עדוואן (במקור נכתב: "סמי אדואן"), "תוכניות וספרי הלימוד החדשים בתי-הספר היסודיים הפלסטיניים", בתוך: רפי נץ (עורך), **מערכת החינוך הפלסטינית** (תקציר דיונים), מרכז תמי שטינמץ למחקרי שלום, 2004, עמ' 38-45.

⁸⁵ אסתר ובמן, הפורום לתיאום המאבק באנטישמיות, **דימויים אנטישמיים ברטוריקה של עימות**, הרצאה ביום עיון של המכון לחקר האנטישמיות, 6 בפברואר 2002.

⁸⁶ שם.